

NEMZETKÖZI KÖZJOG

KÉKUTI ÁKOS

A POLGÁRI LAKOSSÁG NEMZETKÖZI JOGI VÉDELME FEGYVERES KONFLIKTUSOKBAN*

*„A háború arca a halál arca: a halál elkerülhetetlen része
minden parancsnak, amelyet háborúban kiadnak”*
Henry Stimson¹

I. BEVEZETŐ

1. A DOLGOZAT TÁRGYA

Az emberi civilizáltság egyik mércéje, hogy az emberek mennyire szabályozzák saját fegyveres konfliktusait, melyek végigkísérték történelmüket. Ezek mindig nagy szenvedéssel jártak, az azonban már igazán csak századunk tendenciája, hogy a háborúk áldozatainak egyre nagyobb része a polgári lakosság köréből kerül ki. Ezért volt szükség hatékony jogi védelemre az ő számukra is, amit tulajdonképpen csak a háború áldozatainak védelmére vonatkozóan Genfben 1949. augusztus 12-én kötött egyezmények I. és II. kiegészítő jegyzőkönyvei teremtettek meg.² Az első, jóval hosszabb jegyzőkönyv hatálya a nemzetközi fegyveres konfliktusokra terjedt ki, míg a másodiké a nem-nemzetköziesekre. A kérdés, amivel dolgozatomban foglalkozni kívánok az, hogy vajon a jegyzőkönyvek rendelkezései megfelelően működnek-e a gyakorlatban, adekvátak-e még napjaink fegyveres konfliktusaiban, megfelelő védelmet nyújtanak-e a civil lakosságnak, kellő egyértelműséggel határozzák-e meg, hogy mit szabad és mit nem egy fegyveres konfliktusban.

A polgári lakosság védelmére vonatkozó azon szabályok, melyek vizsgálata e dolgozat tárgyát képezik a jegyzőkönyv IV. rész I. szekciójának első négy fejezetében találhatóak, és a polgári lakosság általános védelmével, a polgári célpont-katonai célpont közötti különbségtétel, a megkülönböztetés nélküli támadás, a szükséges óvintézkedések, valamint az arányosság elvének problémájával foglalkoznak, összefoglalóan tehát azzal,

* A szerző az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar jogász szak V. évfolyamának hallgatója. A dolgozat konzulense: Valki László. A dolgozat a XXV. OTDK Jogtudományi Szekciójának *Nemzetközi jog* tagozatán I. díjat nyert.

hogy egy fegyveres konfliktus minél kevesebb személyi és vagyoni áldozattal járjon a civil lakosság számára.

Mint említettem, számomra a legfőbb kérdés az, hogy a jegyzőkönyv rendelkezései a *gyakorlatban* megfelelő védelmet nyújtanak-e a polgári lakosságnak, vagy éppen ellenkezőleg, könnyűnek találtnak, ha megmérettetésre kerül sor. Ezért elemzésemhez azt a módszert választottam, hogy a NATO 1999 tavaszán lezajlott Jugoszlávia elleni légi hadműveletét vizsgálom meg ebből a szempontból. Miért pont Koszovó? – merülhet föl a kérdés. Hiszen már könyvtárnyira rúg a NATO Jugoszlávia elleni légi hadműveletének irodalma, pedig még alig másfél év múlt el a lezárása óta. Elemezték már politikusok, jogászok, katonák, politológusok, újságírók. Elemezték már NATO-pártian és NATO-ellenesen, orosz szemszögből, kínai szemszögből, gyakorlatilag minden szemszögből, újat mondani tehát nehéz. Azért esett az én választásom is erre, mert egyrészt az általam elemezni kívánt problémák mindegyike igen élesen merült fel a konfliktusban, másrészt pedig azért is alkalmas a humanitárius jog szabályai érvényesülésének vizsgálatára, mert itt a támadó félben a szándék feltétlenül megvolt arra, hogy ezeket be is tartsa. Az már egy másik kérdés, hogy mennyiben történt ez meg.

A NATO légiháborúja tehát azért is figyelmet érdemlő, mert a polgári lakosság védelmére hivatott humanitárius jog több hiányosságára, vitatott pontjára, vagy éppen idejétmúltságára is rávilágított.

Pontosan körülhatárolva tehát, dolgozatomban minden vizsgált rendelkezést két szempontból elemzek. Egyrészt elméletileg, vagyis hogyan és milyen hatékonysággal tölti be rendeltetését, melyek azok a pontok, ahol a szabály értelmezése esetleg vitatott, vagy fogalmazása kicsit zavaros, netán pontatlan, milyen következményekkel járhat ez egy konkrét fegyveres konfliktusban, hol lenne valamiféle változtatásra szükség, és ezek mik lehetnének. Másrészt pedig, megvizsgálom, hogy hogyan alkalmazták – vagy épp kerülték meg – az adott szabályt a NATO légiháborúja során.

Ahhoz, hogy egy támadás ne minősüljön jogtalanak, egy háromlépcsős teszten kell sikeresen „átjutnia”. Először is, a támadás célpontja legitim katonai célpont kell, hogy legyen. Másodszor, a támadás módja és eszköze nem lehet jogellenes. Harmadszor pedig, meg kell, hogy feleljen az arányosság elvének. Ugyanis egy legitim katonai célpont ellen legitim eszközzel végrehajtott támadás is lehet jogellenes, ha aránytalanul sok polgári áldozattal jár. Ennek a hármas tesztnek megfelelően dolgozatom is három részből áll, ugyanezen elhatárolások mentén. Néhol azonban elkerülhetetlen, hogy bizonyos kategóriák összemosódjanak. Ez nem – feltétlenül – a szerző hibája, hanem annak tulajdonítható, hogy a jegyzőkönyvek rendelkezései egy nagy egész részei, összefüggenek egymással, egymást kiegészítve valósítják meg a humanitárius jog egyik legfontosabb célját: minél kevesebb polgári áldozattal járjon egy fegyveres konfliktus.

Mielőtt a részletesebb elemzésbe belekezdenék, három konceptuális kérdést szeretnék tisztázni:

Milyen a jegyzőkönyv szabályainak jogi természete? Milyen változások történtek a jegyzőkönyv életbe lépése óta, amelyek kihatással vannak az általam elemzendő problémákra? Hogyan viszonyul egymáshoz a *ius ad bellum* és a *ius in bello*?

2. MILYEN A JEGYZŐKÖNYV SZABÁLYAINAK JOGI TERMÉSZETE?

A címben feltett igen komplex kérdésnek én mindössze két oldalát szeretném megvizsgálni: mennyiben tekinthetők a jegyzőkönyv szabályai a nemzetközi szokásjog részének, és így minden állam számára kötele-

zó erejűnek; és hogyan viszonyul egymáshoz a katonai szükségszerűség és a humanitárius megfontolás a jegyzőkönyv szabályain belül.

2.1. Szokásjog-e a jegyzőkönyv?

A fegyveres konfliktusok jogát hagyományosan két nagy csoportra szokás osztani: a genfi jogra és a hágai jogra. Az előbbi fő szabályozási területe a háború áldozatainak védelme, vagyis a sebesülteké és a hadifoglyoké, a velük való emberséges bánásmód kötelezettsége. A másodikik a hadviselés tényleges menetének szabályozása, korlátok között tartása. A második világháború mindkét szempontból új problémákat hozott a felszínre, ezért volt szükség a genfi jog teljes újrakodifikálására, amelyet az 1949-es négy egyezmény testesített meg.³ Azonban ez a hágai jog esetében nem történt meg, holott a hadviselés technikai óriási változásokon mentek keresztül. Azok az írott szabályok, amelyek a polgári lakosság védelmére vonatkozóan az egyetlen hivatkozási alapot jelentették, még 1907-ben keletkeztek. Ha belegondolunk, hogy ekkor még repülőgépes bombázás nem is létezett, akkor érthetjük csak meg a helyzet tragikus abszurditását.⁴ Épp ezért az ICRC egyik legfontosabb célja az 1974-77-es konferencia megszervezésével pont ennek a „vakfoltnak” az orvoslása volt, vagyis, hogy a polgári lakosság védelmére megfelelő és hatékony szabályozás szülessen.

2.2. A katonai szükségszerűség és a humanitárius megfontolás a jegyzőkönyv szabályain belül

Nyilvánvaló, ezért nem szükséges hangsúlyozni a fegyveres konfliktusok jogi szabályozásának nehézségeit, hiszen nagyon nehéz megteremteni az egyensúlyt a háború katonai megfontolások diktálta szükségszerűségei és az emberiség, a humanitárius jog alapvető elvei között, hiszen egyik részről a legfőbb cél a konfliktus megnyerése, a másik részről pedig az áldozatok minimalizálása, és nem kell különösebb képzelőerő ahhoz, hogy belássuk, milyen könnyen kerülhet ez a kettő egymással ellentétbe. De vajon a humanitárius jog feladata-e, hogy egyensúlyt keressen a két szempont között, vagy inkább az, hogy a katonai valóságtól mintegy elrugaskodva, rendkívül magas követelményeket támasszon a hadviselő feleknek? Ezzel természetesen felvállalván azt, hogy a maga idejében ezek a szabályok inkább illuzórikusak, de előremutató jellegük miatt, mintegy a jövőt szabályoznák a kívánt irányba. A másik kérdés pedig az, hogy a jegyzőkönyv ebből a szempontból minek tekinthető?

Első pillantásra talán fölöslegesen elméletieskedőnek tűnik ez a kérdés ezen dolgozat keretein belül, de véleményem szerint ez a kérdés, valamint a katonai szükségszerűség fogalmának értelmezése *kulcsfontosságú a jegyzőkönyv rendelkezéseinek értelmezése szempontjából.*

Miért van ez így? Azért, mert amennyiben az első álláspont (vagyis az egyensúly a két szempont között) a helytálló, akkor a jegyzőkönyv önmagában testesíti meg a katonai szükségszerűség és a humanitárius megfontolások közötti kompromisszumot. Mi következik ebből? Az, hogy *semmilyen katonai szükségszerűségre való hivatkozás nem mentesíthet egy államot azon kötelezettsége alól, hogy betartsa a jegyzőkönyv szabályait.* Ezen álláspont egyik leghatározottabb képviselője, Hans-Peter Gasser például így fogalmaz: „A jog maga tesz eleget a *Kriegsräson* elvárásainak”.⁵

Ha viszont a másik álláspontot fogadjuk el – és a katonai elemzők legnagyobb része így tesz –, akkor viszont a jegyzőkönyv szabályai egyfajta maximumnak tekinthetők, aminek a lehető legpontosabb betartására törekedni kell ugyan, *azonban ha ezt magasabb stratégiai célok indokolják teszik, el lehet tőlük térni.* A múlt század végi német katonai szakirodalom ezt a következők frappáns maximában fogalmazta meg: „*Kriegsräson geht vor Kriegsmanier.*”, vagyis: „A katonai ésszerűség fontosabb, mint a katonai jómodor.” Egy mai képviselője ezen álláspontnak, James A. Burger, az Egyesült Államok hadseregének nyugalmazott bírójának – egyben az amerikai hadsereg jogi tanácsadója Boszniában – például így fogalmaz: „Mindazonáltal, a megfelelő szabályok, például a célpontok kijelölésére ... vonatkozók alkalmazását nem ítéltük meg a katonai cselekmény mélyebb indokai és okai vizsgálata nélkül.”⁶

Tehát két nagyon különböző megközelítéssel lehet megvizsgálni, hogy a NATO légihadműveletei során betartották-e a jegyzőkönyv polgári lakosság védelmére vonatkozó szabályait. Ez a két megközelítés természetesen összefügg a szokásjogi jelleg megítélésével is, és ugyanúgy igaz, hogy a jegyzőkönyv szabályai vegyes típusúak. Egy részük kétségtelenül nagyobb mozgásteret enged a szabályok alkalmazóinak, vagyis a harcoló feleknek, más részük viszont már olyan kikristályosodott tartalmú szabály, ami alól nem lehet kibújni a katonai szükséghelyzetre való hivatkozással. Azonban már ennek a fogalma is tisztázásra szorul.

„A katonai szükségszerűség olyan eszközök használatának a szükségességét jelenti, amelyek feltétlenül szükségesek a háborús célok eléréséhez”.⁷ „... [a katonai szükségszerűség az] olyan típusú és mennyiségű katonai erő használatához való jog, ami az ellenség megadásának kikényszerítéséhez szükséges, és a lehető legkisebb idővel, pénzzel és személyi áldozattal jár”.⁸ Ha ezt az értelmezést követjük, akkor a hadszíntér katonai parancsnoka szabad belátása szerint döntheti el, hogy a humanitárius jog mely szabályait tartja be, vagy éppen szegi meg, az adott katonai helyzettől függően. „Nyilvánvaló, hogy ha a kombattánsoknak jogukban állna, hogy megszegjék a fegyveres konfliktusok jogának szabályait minden alkalommal, mikor ezt egy hadművelet sikeréhez szükségesnek vélik, a jog tulajdonképpen megszűnne létezni.”⁹ A humanitárius jogot nem lehet „egy tollvonással” megszüntetni minden olyan helyzetben, mikor az kellemetlen korlátozásokat jelent. Ez a megközelítés ezért véleményem szerint teljességgel összeférhetetlen a fegyveres konfliktusok jogának alapvető koncepciójával, vagyis a hadviselés valamilyen formában korlátok között tartásával, így elvetendő.

Lehet azonban másként – és véleményem szerint helytállóbban – is értelmezni a katonai szükségszerűség fogalmát: „A katonai szükségszerűség azon intézkedések haladéktalan megtételének szükségessége, amelyek elengedhetetlenül szükségesek az ellenség teljes megadásának szabályozott erőszakkal való lehető leggyorsabb kikényszerítéséhez, és amelyeket a fegyveres konfliktusok szokásai és jogi szabályai nem tiltanak.”¹⁰ [kiemelés tőlem – K.Á.] Tehát a fegyveres konfliktusok jogának, ezalatt most csak a kétségtelenül kötelező erejűnek elismert szabályokat értve, a katonai szükségszerűség alá van rendelve.

Amikor tehát azt elemezzük, hogy a NATO valamely cselekménye megfelelt-e a jegyzőkönyv valamely rendelkezésének, avagy nem, a következőket kell előzetesen megvizsgálni: mi a konkrét rendelkezés jogi státusza, általánosan elfogadott, és így kötelező erejű-e (most függetlenül természetesen attól, hogy egy adott állam részese-e a jegyzőkönyvnek); mi a rendelkezés pontos és elfogadott tartalma; mekkora mozgásteret enged a rendelkezés a jogalkalmazónak. Ha a szabály szokásjogi jellege és így kötelező ereje egyértelmű, akkor alkalmazását csak akkor lehet kikerülni, vagy módosítani a katonai szükségszerűsége való hivatkozással, ha arra a vonatkozó szabály *expressis verbis* lehetőséget teremt, ám ez a hivatkozás sem teremthet alapot arra, hogy a humanitárius jog alapvető elveit figyelmen kívül hagyják.

3. VÁLTOZÁSOK A JEGYZŐKÖNYV ÉLETBE LÉPÉSE ÓTA

Később még kifejtésre kerül, hogy mi az oka, hogy a polgári lakosság védelmére vonatkozó szabályok miért vannak rendkívül absztraktan megfogalmazva, illetve hogy lehetséges volna-e konkrétan megnevezni például a legitim katonai célpontok csoportját. Most csak azt emelném ki, hogy az az óriási technikai fejlődés a hadiiparban – éppen az absztrakt fogalmak miatt – a humanitárius jogban is rendkívül releváns. Ami az ezen dolgozatban elemzett szabályokat illeti, a legfontosabb talán az ún. „*smart weaponry*” elterjedése, vagyis az olyan fegyvereké, amelyek – például lézeres vezérlés segítségével – rendkívül nagy találati pontosságúak. Természetesen ezek sem mindenhatóak, de erről még bővebben lesz szó. Itt egy dologra hívnám fel a figyelmet, ez pedig a humanitárius jog egyik kulcsfogalma a „*feasibility*” (a magyar fordításban „minden lehetséges mód”), ez ugyanis az elvárhatóság mércéje több helyen is. Így például az 57. cikkben, *Óvintézkedések támadás közben* cím alatt: „azok, akik támadást terveznek, vagy támadás felől döntenek, kötelesek:... (i) minden lehetséges módon meggyőződni arról, hogy a támadási célpontot nem polgári személyek, vagy polgári javak alkotják...”, továbbá ugyanitt: „(ii) minden lehetséges elővigyázattal megválasztani a támadás eszközét és módját annak érdekében, hogy elkerüljék, vagy legalább a lehető legkisebbre csökkentsék az esetleges áldozatok és sebesülések számát a polgári személyek körében, valamint a polgári javakban okozott károkat...” Az ICRC a jegyzőkönyvhöz írt hivatalos kommentárjában a következőket írja erről a fogalomról: „Hosszas vita folyt a „minden lehetséges” (*everything feasible*) kifejezésről. Mikor a cikkelyt elfogadták, néhány delegáció kijelentette, hogy ők ez alatt a támadás minden körülményének – köztük a katonai művelet sikerére vonatkozóak – figyelembevételével vett lehetséges és gyakorlatilag is megvalósítható

eszközöket értik.¹¹ Mármost a „*smart weaponry*” megjelenésével ez az elvárhatósági mérce megváltozik, már legalábbis azon államok számára, amelyek ilyen típusú fegyverekkel rendelkeznek. Az elvárhatósági szint számukra tehát megnő, hiszen ha egyszer a támadónak módjában áll nagy találati pontosságú fegyverrel támadni, akkor gyakorlatilag kötelessége így tenni.

A másik jelentős változás szintén a haditechnika fejlődéséből következik, és szintén az elvárhatósággal kapcsolatos, csak éppen a közvélemény oldaláról. A NATO és annak vezető ereje, az Egyesült Államok óriási technikai fölényben van a világ összes többi államával szemben. A technikai fölény birtokában pedig módjában áll veszteségeit minimalizálni. Ez hatalmas előny, csak éppen egy hátulütője van, az amit Rogers így fogalmazott meg: „Senki sem hallott még kockázat nélküli háborúról.”¹² Vagyis az áldozatokat minimalizálni lehet, de megszüntetni nem. Ezzel maguk a katonák természetesen tisztában vannak, ám a közvélemény kevésbé, hiszen elkápráztatták a közelmúlt háborúinak valóban hihetetlen sikerei, és az áldozatok alacsony száma. (Az elesett amerikai katonák száma még az Öböl-háborúban is ezer alatt maradt.) Ez oda vezetett, hogy ami tíz éve még ünnepelt siker volt, az ma már az elvárt minimum, vagyis a közvélemény (és különösen az amerikai közvélemény) egyszerűen nem tolerálja azt a tényt, hogy amerikai katonák is életüket veszthetik. Tehát a hadvezetésen óriási a nyomás, hogy az áldozatok számát még az elképzelhető minimum alatt is tartsa, ugyanis az ellenkező esetben a közvélemény támogatása megszűnik.¹³ Ez megoldható, csak egy légiháborúban azzal a problémával jár, hogy: ami az egyik fél részére kisebb kockázat, az a másinak, és különösen pedig a polgári lakosságnak nagyobb. (Remek példák erre a 15,000 láb magasságból végrehajtott bombatámadások) „A katonai vezetők modern – és érthető – azon hozzáállása, hogy minél kisebb szükségtelen kockázatnak tegyék ki alárendeltjeiket, növeli a veszélyeket a polgári lakosságra nézve.”¹⁴ A „*collateral damages*” (járulékos károk) problémája természetesen igen nagy súllyal szerepel még az alábbiakban, most csak ezt az általános hozzáállásbéli kérdést említeném meg, ami méginkább rávilágít a civil lakosság nemzetközi jogi védelmének fontosságára.

4. A IUS AD BELLUM ÉS A IUS IN BELLO VISZONYA

A fegyveres konfliktusok jogát alapvetően két nagy részre tagolhatjuk, a *ius ad bellum*-ra és a *ius in bello*-ra. Az előbbi az erőszak használatának jogát szabályozza, vagyis azt, hogy mikor lehet ez legitim a jelenlegi nemzetközi jogrendben, amelynek egyik alapvető elve az erőszak tilalma.¹⁵ Az utóbbi pedig már a kirobbant fegyveres konfliktusokban szabályozza, hogy mi az, ami legitim, és mi az, ami pedig tilos. Az egész humanitárius jog nyilvánvalóan a *ius in bello* területéhez sorolandó, és így ezen dolgozat is. Miért szükséges akkor a *ius ad bellum* megemlítése?

Századunkra, de igazából már a múlt századra, leáldozott az „igazságos háború” keresztény alapokon nyugvó elméletének, és a háború egyszerűen a nemzetstratégia egyik eleme lett, Clausewitz mára már közhelyszerű szavaival: „a politika folytatása egyéb eszközökkel.” Ez gyökeres változást jelentett a *ius in bello* számára is, ugyanis, amennyiben egy háború igazságos, úgy „a cél szentesíti az eszközt” alapon sok minden megengedett, ám amennyiben egyik félnek sincsen „igaza”, úgy nyilvánvaló módon ez indokolatlan, így mindegyik félre ugyanazon szabályok kell, hogy vonatkozzanak. Ez tehát

az egyenlő alkalmazás elve a fegyveres konfliktusok jogában.¹⁶ Tartalmazza ezt a jegyzőkönyv is, egyrészt rögtön még a Preambulumban:

„*megegyésére továbbá*, hogy az 1949. augusztus 12-én kötött genfi egyezmények és a jelen jegyzőkönyv rendelkezéseit minden körülmények között maradéktalanul alkalmazni kell az ezen okmányok védelme alatt álló összes személyekre, a fegyveres összeütközés jellegére, vagy eredetére, illetve az összeütköző Felek által felhozott, vagy nekik tulajdonított okokra alapozott mindennemű hátrányos megkülönböztetés nélkül;”

másrészt a rendelkező részek között is, egész pontosan a 96 § (3)-ban:

„*c)* az egyezmények és a jelen jegyzőkönyv valamennyi összeütköző Félre egyaránt kötelezőek.”

Azért tartottam fontosnak ennek a rögzítését, mert a NATO több nyilatkozata is arról árulkodik, hogy némileg más véleményen vannak, visszahozván mintegy a nemzetközi jogba az igazságos háború elméletét. „Ez az extrém, bűnösen felelőtlen, és teljességgel védhetetlen politika [mármint Milosevicse – K.Á.] tette jogossá a NATO katonai akcióját.¹⁷ „Belgrád Koszovó elleni agressziója elképesztő méretű humanitárius katasztrófát okozott.”¹⁸ Az egész hadművelet során mantraként ismételte ezeket a mondatokat minden rendű és rangú NATO tisztviselő, különösen akkor, ha valamilyen hibát – például menekültkonvoj bombázását voltak kénytelenek beismerni, mintegy „kontextusba helyezvén” az eseményeket. Ez a módszer persze nem új, az Egyesült Államok is hasonló érvelési technikát használt az Öböl-háború idején.¹⁹

Nos, ez egy több okból is elfogadhatatlan gondolatment. Először is implikálja, hogy egy fegyveres konfliktusban eldönthető, hogy az egyik félnek igaza van, a másiknak pedig nincs. Sajnálatos módon ez az esetek legnagyobb százalékában korántsincs így. Az ENSZ Biztonsági Tanácsa, amely pedig elvileg hivatott lenne arra, hogy meghatározza az agresszor államot, politikai okok miatt képtelen azt a feladatát ellátni. Másodszor is, a²⁰z olyan terminusok, mint „humanitárius intervenció” és „humanitárius katasztrófa” a jelenlegi nemzetközi jogrend szempontjából értelmezhetetlenek. Ezek „a legjobb esetben is a politikaelmélet és a szociológia szótárából valók.”²¹ Harmadszor, és talán leginkább, pedig ellentmond az egész humanitárius jog alapvető koncepciójának. A humanitárius jog ugyanis az *egyént* védi a fegyveres konfliktusokban, lett legyen az kombattáns, vagy civil, és különösen pedig függetlenül attól, hogy milyen állam polgára. A genfi konvenció és kiegészítő jegyzőkönyveinek védelmére mindenki igényt tarthat, akinek állama csatlakozott az egyezményekhez, a szokásjogi úton kötelező szabályok védelmére pedig *megkülönböztetés nélkül minden egyes személy*. A kettős mérce alkalmazása tehát elfogadhatatlan.

II. A TÁMADÁS CÉLPONTJA

A distinkció elve szerint támadás legitím módon csak katonai célpont ellen irányulhat. Ezen elv szokásjogi mivolta tulajdonképpen megkérdőjelezhetetlen. A jegyzőkönyv vonatkozó rendelkezései a következők:

„52. cikk A polgári javak általános védelme

1. A polgári javak nem szolgálhatnak támadás, vagy megtorlás célpontjául. Polgári javaknak tekintendők mindazok a tárgyak, amelyek a 2. bekezdés meghatározása szerint nem katonai célpontok.
2. Támadást szigorúan csak katonai célpontok ellen lehet indítani. Csak azok a tárgyak minősülnek katonai célpontoknak, amelyek jellegüknél, elhelyezkedésüknél, céljuknál, vagy rendeltetésükénél fogva hatékonyan elősegítik a katonai műveletet és amelyek teljes, vagy részleges megsemmisítése, elfoglalása, vagy semlegesítése az akkori körülmények között meghatározott katonai előnyt jelent.
3. Kétely esetén arra kell vélelmezni, hogy egy polgári rendeltetésű létesítményt, mint pl. kegyhelyet, házat, lakást, vagy iskolát nem vesznek igénybe katonai művelet hatékony elősegítésére.”

Két problémát szeretnék ezzel kapcsolatban elemezni: lehetséges-e a legitim katonai célpontok felsorolása egy ilyen absztrakt definíció helyett; és mi az ún. „*dual-purpose object*”-ek (kettős típusú célpontok) jogi helyzete, vagyis mi a teendő akkor, ha nem lehet tisztán eldönteni, hogy egy potenciális célpont katonainak, vagy polgárinak minősül.

1. ABSZTRAKT DEFINÍCIÓ VS. TAXATÍV FELSOROLÁS

Ezt a problémát a konferencián is rendkívül nagy vita övezte. „Ezt a cikkelyt csak hosszú és nehéz viták árán sikerült elfogadni. Több delegáció kiállt egy precízebb definíció, esetleg egy a katonai és polgári célpontokat felsoroló lista mellett. A konferencia az általánosabb definíciót preferálta.”²² Ha végigtekintjük, hogy milyen kísérletek történtek ezen évszázad során, sokszínű kép tárul a szemünk elé. A teljesség igénye nélkül három nagyon fontos dokumentumot említenék meg.²³

A IX. Hágai Egyezmény 1907-ből a tengeri haderők által végrehajtott bombázásokkal kapcsolatban már felsorol bizonyos dolgokat, amelyeket tilos megtámadni. Ilyenek a katonai jelenlét nélküli kikötők, városok és épületek, ám ez a védelem nem terjed ki a katonai célú épületekre, a hadianyaggyárakra és raktárakra.²⁴

Az 1922-es hágai jogászbizottság tervezete – amely soha nem került kodifikálásra – csak a következőket minősítette katonai célpontnak, így repülőgéppel legitim módon bombázhatónak: hadsereg, katonai létesítmények, hadianyaggyárak és raktárak, összerakó üzemek, katonai utánpótláskészletek, katonai célra használt kommunikációs és közlekedési útvonalak.²⁵

Nagyon fontos dokumentum – sok szempontból a jegyzőkönyv előképének is tekinthető – az 1956-os ICRC szabálytervezet a polgári lakosságot fegyveres konfliktusokban fenyegető veszélyek korlátozására. Ennek a katonai célpontokra vonatkozó szabálya majdnem teljesen megegyezik a jegyzőkönyv fentebb idézett 52. szakaszával, de van egy nagyon fontos különbség. Mégpedig az, hogy az általános definíció mellé hozzáteszi, hogy csak azok minősülnek katonai célpontnak, amelyeket a szabálytervezet melléklete ekként megemlít.²⁶ A mellékletet közösen állították össze katonai szakértők és az ICRC munkatársai. Ennek értelmében legitim katonai célpontok a harcoló csapatok; az általuk megszállt pozíciók; a katonai célú létesítmények; a hadianyagraktárak; repülőterek, rakétakilövőők és tengeri bázisok; az alapvető katonai jelentőségű kommunikációs és közlekedési vonalak, televízió- és más adóállomások; valamint a hadviselés-

hez alapvető fontosságú ipari létesítmények. Az elképzelés szerint a listát tíz évente vizsgálta volna felül egy katonai és humanitárius szakemberekből álló vegyesbizottság.

Láthatjuk tehát, hogy volt megfelelő háttér ahhoz, hogy a konferencián is egy ilyen jellegű megoldást fogadjanak el, mégsem így történt. Az ICRC a jegyzőkönyvhöz írt hivatalos kommentárjában is nagyon mentegetőzés-jellegű az ehhez fűzött megjegyzés: „Igaz, hogy hasznos lett volna egy pragmatikusabb meghatározás, és az ICRC elő is készítette ehhez a terepet az 1956-os szabálytervezetével. Azonban hamar nyilvánvalóvá vált, hogy egy katonai és polgári célpontokat elkülönítő pontos lista elkészítése megoldhatatlan problémát jelentett volna, így az ICRC felhagyott a próbálkozással.”²⁷ Magyarra „lefordítva”: a befolyásosabb államok többsége ellenezte, és így az egész dokumentum elfogadása érdekében az ICRC lemondott az elképzelésről.

Ily módon tehát maradt az absztrakt definíció. Azonban ez nem feltétlenül értékelhető negatív fejleményként. Sőt, Kalshoven egyenesen azt mondja: „Az absztrakt módon megfogalmazott általános definíció volt az egyetlen realiztikus megoldás erre a kusza problémára.” Ugyanis egy pontos lista elkészítése álláspontja szerint lehetséges ugyan, ám nem túl praktikus, hiszen: „A kérdés, mely szerint az olyan célpontok, mint egy híd vagy egy iskola katonainak minősíthető-e, kizárólag az adott helyzet alapján dönthető el.”²⁸

Bár kétségtelenül vonzónak tűnik egy nagy szakértői háttérrel elkészített lista, ami fehéren-feketén megmondaná, hogy mi katonai célpont és mi pedig nem, én feltétlenül az absztraktabb definíció pártjára állnék – bár nem feltétlenül abban a formában, ahogy azt a konferencia elfogadta. Kétséges ugyanis, hogy bármilyen felsorolás is születne, az minden helyzetre alkalmazható legyen. Nyilvánvaló, hogy a probléma kizárólag a határesetek, vagyis a kettős-felhasználású célpontok vonatkozásában merül fel. Lista nélkül is nyilvánvaló, hogy egy katonai repülőtér legitim katonai célpont, egy iskola pedig semmilyen listán nem szerepelhet a katonai célpontok között. Azonban egy katonai repülőtér is lehet menekültek ideiglenes szálláshelye, és egy iskola is szolgálhat egy harcoló egység főhadiszállásául. Az ilyen esetekben pedig egy absztrakt definíció szükségképpen rugalmasabb mércéje segíthet a méltányosabb elbírálásban. Kétségtelen, hogy ez mindkét irányban lehetséges, vagyis a humanitárius célú rendelkezéseket fel lehet használni arra is, hogy egy vitatott megítélésű célpont katonai mivoltát megindokolják. „Azzal, hogy folyamatosan megengedjük olyan kifejezések használatát, mint „amennyiben lehetséges”, vagy „amennyire csak lehetséges”, illetve a katonai megfontolásokra alapított kivételeket, legyenek azok „alapvetőek”, „abszolútok”, vagy egyszerűen csak „szükségesek”, bizonytalansági elemet, az önkényes viselkedés kockázatát hozzuk be.”²⁹ Ez vitathatatlan. Azonban ilyen esetekben segítséget nyújtanak a humanitárius jog általános elvei, amelyek a polgári lakosság védelmének nyújtanak feltétlenül elsőbbséget. Véleményem szerint ez a típusú megoldás potenciálisan kisebb kockázattal jár, hiszen ha létezne egy lista, és a lista megoldása a konkrét helyzetben *téves lenne*, viszont a polgári lakosságra nézve kedvezőbb értelmezésnek ily módon nem maradna tere, úgy ez beláthatatlan következményekkel járhat. Ezért helyesebbnek tartom az absztrakt meghatározást, még ha az a később részletezendő bizonytalanságokkal is jár.

Hasonlítsuk össze a két típusú megoldás adta eltérő helyzetet egy konkrét példán. 1999. május 30-án délután egy óraker NATO repülőgépek támadást intéztek a Szerbia középső részén található varvarini híd ellen. A hidat két hullámban támadták, több rakétatalálat érte, aminek következtében az összeomlott. Egy híd kulcsfontosságú része

a közlekedési útvonalaknak, ez a híd pedig egyike volt a Koszovó felé vezető utánpótlási vonalaknak. Ezt minden lista-tervezet tartalmazta, mint legitim katonai célpontot, ily módon egy ilyen típusú szabályozás esetén a vizsgálat lezárult. Azonban ez a híd túl keskeny volt ahhoz, hogy azon nagyméretű katonai járművek átkelhessenek.³⁰ Ily módon enyhén szólva is kétséges, hogy mennyiben járult hozzá a jugoszláv katonai erőfeszítésekhez, és, hogy elpusztítása mekkora katonai előnyt jelentett. Ezért tehát, ha az 52. cikkely szabályát pontosan betartották volna, úgy ez a híd nem lett volna megtámadható. (Az már csak ráadás, hogy miért egy vasárnapi napon történt a támadás, amikor is piaci árusok tömege tartózkodott a hídon, és miért nem éjszaka a délután egy óra helyett...)

Egy másik példa az Öböl-háborúból. 1990. február 13-án rakétatámadás érte a baghadi Al-Firdus katonai bunkert. A katonai létesítmények, így például a bunkerek, ugyancsak szerepelnek a legitim katonai célpontok listáján. Azonban ez a konkrét bunker légvédelmi óvóhelyként funkcionált magas rangú iraki katonák családjai számára.³¹ Ha tehát megvizsgálják, hogy mennyiben járul hozzá az iraki katonai erőfeszítésekhez, és, hogy elpusztítása mekkora katonai előnyt jelent, kiderült volna, hogy mégsem tekinthető katonai célpontnak, azonban erre nem került sor, így sok civil vesztette életét.

Ez a két példa rávilágít a listás megoldás legnagyobb problémájára: milyen tragikus következményekkel járhat az adott szituáció figyelmen kívül hatása. Ezért úgy vélem, hogy minden egyes helyzetet külön kell megvizsgálni, abból a szempontból, hogy megfelel-e a katonai célpont absztrakt követelményeinek, és ha nem, úgy nem szabad megtámadni. Egy ilyen típusú megoldás nagyobb biztonságot jelent a polgári lakosság számára – már persze ha a jogszabályt betartják.

2. KETTŐS TÍPUSÚ CÉLPONTOK

Ha egy amúgy is rendkívül kusza és komplex kérdéskörnek, és a polgári lakosság fegyveres konfliktusokban való védelme feltétlenül ilyennek minősíthető, létezik legellentmondásosabb és legbonyolultabb problémája, úgy ez a jelen esetben a kettős típusú célpontok dilemmája. Mi a teendő, ha nem lehet első pillantásra – sőt még másodikkra sem – eldönteni, hogy egy célpont polgári, avagy katonai? A probléma több szinten jelentkezik, ezért a definíció alapján szétbontva kerül elemzésre. Tehát egyrészt meg kell vizsgálni, hogy mi a „katonai műveletek hatékony elősegítése”, és mi az „akkori körülmények közötti meghatározott katonai előny”, ugyanis csak akkor beszélhetünk a jegyzőkönyv értelmében vett katonai célpontról, ha ez a két feltétel egyszerre teljesül.

2.1. „Katonai műveletek hatékony elősegítése”

Az 52. cikkely definíciója szerint a katonai műveletek hatékony elősegítése történhet a potenciális célpont jellegénél, elhelyezkedésénél, céljánál, vagy rendeltetésénél fogva. Bontsuk szét ezt a felsorolást. Ha egy célpont jellegénél fogva katonai, akkor tulajdonképpen nincsen probléma, hiszen ez azt jelenti, hogy a célpontot katonai használatra tervezték, és a fegyveres erők is használják.³² Ide tartoznak maguk a fegyveres erők, a felszerelésük, fegyvereik, hadianyagraktárak, támaszpontjaik. Ez fogalmilag kiesik a kettős típusú célpontok problémája alól. Nagyon fontos, hogy ez nem azt jelenti, hogy feltétlenül és minden körülmények között megtámadható minden ilyen célpont! Elkép-

zelhető, hogy egy száz százalékosan katonai célpont ellen intézett támadás is jogellenes, mert nem felel meg az arányosság elvének. Ez a dolgozat negyedik részének a témája.

A többi három szempont (elhelyezkedés, cél és rendeltetés) vizsgálatára tehát csak akkor kerülhet sor, ha a vizsgált célpont *jellegénél fogva ugyan nem katonai*, de valamely más okból kifolyólag mégis hatékonyan segíti elő a katonai műveleteket. Hogyan történhet ez meg? Az elhelyezkedés a földrajzi helyzete miatti stratégiai jelentőségre vonatkozik. Nem legitim katonai célpont minden híd, de az ellenfél fő utánpótlási vonalait összekötő híd feltétlenül az. A cél kifejezés a létesítmény tervezett funkciójára, a rendeltetés pedig a jelenlegi használatára utal,³³ ha ezek alapján megállapítható a katonai műveletek hatékony elősegítése, úgy a célpont katonainak minősíthető.

Ez tehát az elméleti modell. A gyakorlati probléma azonban az, hogy nincsen egy országnak két infrastruktúrája, egy békeidőkre, egy pedig fegyveres konfliktusokra. Egyetlen híd vagy út sincsen „megcímkezve”, hogy ez polgári, az pedig katonai célokra szolgál. Megfelelően rugalmas gazdaságokban az ipari létesítményeket hetek alatt át lehet állítani hadi termelésre, amennyiben ez szükséges. Az alapvetően polgári célpontok döntő hányada hasznára lehet a hadseregnek is. Azt jelenti-e ez, hogy katonai célpontnak minősülnek?

Pontosan ez a dilemma osztja meg döntően az e témával foglalkozókat. Nyilvánvaló módon két markánsan elkülönülő álláspont létezik. Az egyik szerint a kettős típusú célpontok „... nyilvánvalóan hatékonyan elősegítik az élet normális menetét általában véve (közte a katonai tevékenységet is). Azonban ez nem egyenlő a katonai műveletek hatékony elősegítésével.” Nagyon veszélyes irányú gondolkodáshoz vezet, ha ezt elvetjük, hiszen így: „minden olyan polgári célú létesítmény, amelyet lehetséges katonai célokra is használni, katonai célponttá válik.”³⁴

A másik álláspont pontosan ezen „veszélyes irányú gondolkodás” mentén halad. Jó példa erre az amerikai védelmi minisztérium beszámolója az Öböl-háborúról. „Minden modern társadalomban a polgári javakat katonai célokra is föl lehet használni. Egy a mindennapi forgalom számára alapvető fontosságú híd, vagy autópálya ugyanilyen fontos lehet a katonai közlekedésnek, egy ország háborús erőfeszítéseinek.”³⁵ Megjegyezném, hogy a „hozzájárulás egy ország háborús erőfeszítéseéhez” a második világháború idején volt a katonai célpont szakirodalomban elfogadott kritériuma.³⁶ Egy oldallal arrébb pedig ez áll: „Ha létesítményeket egyszerre használnak polgári és katonai célokra, azok megtámadhatóak, amennyiben ebből katonai előny származik.”³⁷ Ugyancsak egyértelműen fogalmaz a már idézett Burger: „Amennyiben egy polgári létesítményt katonai célra használnak, az elveszíti védett státuszát.”³⁸ (Ugyanő egyébként érdekes megoldást ajánl a kettős típusú célpontok problémájára: a precíziós fegyverekkel ugyanis szerinte lehetséges a célpont két aspektusa között különbséget tenni, és csak a „katonai részt” támadni.³⁹ Greg Bagwell, a brit Királyi Légierő parancsnoka szerint viszont: „Egy ötszázfontos robbanófej nem tesz lehetővé sebészi pontosságot.”⁴⁰)

Több példa a NATO hadműveletéből igen szemléletesen mutatja, hogy milyen gyökeresen eltérő eredményhez vezet ez a két értelmezés. Először nézzük, hogy a NATO milyen kritériumokat alkalmazott annak eldöntésére, hogy egy lehetséges célpont katonai-e, vagy sem. „Csak akkor támadtak meg egy létesítményt, ha az előzetes vizsgálatból kiderült, hogy hatékonyan segíti elő a jugoszláv háborús gépezet működését, és megsemmisítése meghatározott katonai előnnyel jár.” Ezenfelül: „A célpontok kijelölé-

sét az irányítás több szintjén is ellenőrizték. Ezek biztosították, hogy a célpontok kijelölése megfelel a nemzetközi jognak, katonailag jogos és a polgári személyi, ill. vagyoni károk veszélye pedig minimális.” Ha akadnának még olyanok, akiknek ez is kevés: „Tulajdonképpen a járulékos károk elkerülése melletti elkötelezettség mindvégig nagy visszafogó erőnek bizonyult.”⁴¹ Az amerikai védelmi minisztérium egyik munkatársa egyenesen odáig ment, hogy kijelentette: „Még egyszer leszögezem, a támadások egyáltalán nem a szerb nép ellen irányulnak, hanem az ő [Milosevics] azon képessége ellen, hogy irányítsa a fegyveres csapatait, hogy folytassa támadásait az ártatlan civilek és menekültek ellen... Minden, ami ezt katonai módon elősegíti, meg lesz támadva, de nincsen szándékunkban, hogy a szerb népnek bármilyen problémát okozunk. Az nem egy katonai célpont.” (Az USA Védelmi Minisztériumának sajtótájékoztatóján hangzott ez el, 1999. május 26-án. A feltett kérdés az volt, hogy milyen pszichológiai megfontolásai vannak a célpontok kijelölésének.) Nos, nem minősítvén ezt az amúgy is önmagáért beszélő kijelentést, nézzünk meg a talán legjellemzőbb példát, a támadást a jugoszláv televízió és rádió belgrádi épülete ellen.

1999. április 23-án bombatámadás érte Belgrádban a Szerb Rádió és Televízió (RTS) épületét. Az épületben ekkor tartozkodó civilek számát mintegy 120-ra becsülték. Legalább 16-an meghaltak, és ugyanennyien megsebesültek.⁴² Kevés célpontot övezett akkora vita, hogy vajon legitim volt-e a bombázása, vagy sem. Azonban mielőtt erre részletesen kitérnék, egy dolgot még mindenképpen meg kell említeni.

Fogadjuk el most egy pillanatra, hogy tényleg katonai célpont volt, és jogos volt a bombázása. Azonban az épületben tartozkodók feltétlenül civilek. Ezt a jegyzőkönyv 79. cikke *expressis verbis* kimondja: „A fegyveres összeütközés területén veszélyes szakmai kiküldetésben levő újságírókat az 50. cikk bekezdése értelmében polgári személyeknek kell tekinteni.” Ez arra a később elemzendő problémára világít rá, hogy nem működik olyan automatizmus, mely szerint a civilek mindig civil objektumokban maradnak, a katonák pedig katonaiakban. Hogy mi tehet egy civil létesítményt katonáivá sok helyütt és sokszor esik szó ezen dolgozatban, hiszen pont ez a kettős típusú célpontok problémája. De van ennek egy másik oldala is: mi van akkor, ha katonai célpontokban, vagy azok közelségében civilek tartózkodnak. Meddig tudhatók be „járulékos kárnak”, és ez mennyiben hat ki az egész fegyveres konfliktusok jogának egyik legalapvetőbb céljára, vagyis a harcokban részt nem vevő polgári lakosság védelmére.

Ezt azonban csak kitérőnek szántam, hiszen erről még esik szó később részletesebben. A felvetett kérdés tehát az, hogy vajon legitim katonai célpont volt-e az RTS épülete, és ha igen, úgy mitől. Nos, maga a NATO két gondolatmenet mentén indokolta meg a TV-állomás bombázását. Az egyik a NATO azon stratégiai célja, hogy lerombolja Jugoszlávia parancsnoki és vezetési kommunikációs hálózatát, amihez az RTS épülete jelentős hozzájárulást nyújtott, hiszen az itt található rádióállomásokat és szatellit antennákat a hadsereg is használta a koszovói egységekkel való kapcsolattartásra.⁴³ Ez a gondolatmenet természetesen nem új, ugyanez az érv az Öböl-háborúban is felmerült „A békeidőben polgári célra használt kommunikációs rendszer kulcsfontosságú része a katonai parancsnoki és vezetési rendszernek...”⁴⁴ Sőt, még korábban, már az ICRC 1956-os Szabálytervezetének 7. paragrafusa a katonai célpontok közé sorolta a TV-adókat és sugárzóállomásokat, igaz csak amennyiben alapvető katonai fontosságúak. A másik érve a NATO-nak az az önmagában kétségteljes tény volt, hogy az RTS kulcsfontosságú része volt Milosevics propaganda gépezetének, amelyet ő gyűlöletkel-

tésre, félrevezetésre, és a szerb nép mobilizálására használt.⁴⁵ Tehát ezen okokból kifolyólag az RTS hatékonyan elősegítette a katonai műveleteket, és így lerombolása az adott körülmények között meghatározott katonai előnyt jelentett, így az 52. cikkely értelmében katonai célpontnak minősült.

Helytálló-e ez az érvelés? Véleményem szerint több okból sem. Először is, még ha el is fogadjuk azt, hogy az épület katonai célpont, az 57 (3) mércéjét, vagyis a később részletezendő arányossági tesztet a remélt katonai előny és a polgári áldozatok között akkor is alkalmazni kell. Márpedig – és ezzel a NATO tisztában kellett, hogy legyen – az RTS elleni támadás csak egy rövid időre szakította meg az adást, tehát ez semmiképpen sem lehetett olyan mértékű katonai előny, ami egy ilyen mértékű polgári áldozattal járó támadást indokoltta ténne. (A Szövetségen belül is ambivalensen ítélték meg ezt a kérdést. Főleg a franciák elleneztek határozottan, ezt mutatja, hogy eredetileg április 12-re lett kitűzve, de a viták miatt a NATO kénytelen volt elhalasztani.⁴⁶) Wesley Clark a következőket mondta: „A támadás elrendelésekor tudtuk, hogy a szerb televízió adása más módon is eljuthat a lakossághoz. Nincsen egy gomb, amivel mindent lekapcsolhatnánk, de jó ötletnek tartottuk a támadást, és a politikai vezetés egyetértett velünk.”⁴⁷ Volt-e a támadásnak más katonai előnye? Természetesen volt. Nyilvánvalóan tekintetbe kell venni egy ilyen bombázásnak a lakosság moráljára gyakorolt hatását is, hiszen a támadás bekövetkeztével megszakadó tévéadás, a bizonytalanság és félelem, amit ez kiválthatott, nyilvánvalóan aláasta bizonyos mértékig a szerb polgári lakosság lelki tartását, és ez elősegíti a konfliktus mielőbbi befejezését. Azonban, és ezt nem lehet eléggé hangsúlyozni, *az ilyen típusú támadást a nemzetközi jog tilja!* A jegyzőkönyv idevágó rendelkezése, az 51. § (2), így szól: „Tilos minden olyan erőszakos cselekmény, vagy azzal való fenyegetés, amelynek elsődleges célja, hogy rettegést keltsen a polgári lakosság körében.”

A szakirodalomból talán leghelytállóbban Stefan Oeter fogalmaz: „Ha az ellenséges polgári lakosság harc melletti eltökéltsége legitím katonai célpontnak volna tekinthető, a háborúnak nem léteznének korlátai.”⁴⁸ Valóban, ha nem utasítanánk el a lehető legszigorúbban ezt az érvelést, a nemzetközi humanitárius egészének értelme kérdőjeleződne meg.

Azonban, ahogy azt a bevezetőben már említettem, dolgozatom célja nem csak a NATO légi hadműveleteinek elemzése, hanem az is, hogy milyen általános érvényű problémák szűrhetők le ebből. A TV-állomás bombázása véleményem szerint azt a problémát veti föl, hogy a propaganda, mint olyan, tekinthető-e a katonai műveletek hatékony elősegítésének, vagyis azt ezt sugárzó rádió-, vagy tv-adó épülete, vagy esetleg egy újság szerkesztősége tekinthető-e katonai célpontnak.

„A hadviselés egyik leghatékonyabb módszere a propaganda, vagyis az emberi akarat előre eltervezett befolyásolásának kifinomult tudománya.”⁴⁹ A harci propaganda különböző formákban mindig is végigkísérte az emberiség háborúit, hiszen a lakosság mobilizációja, a „szent ügy” mellé állítása, a rokonszenvük és támogatásuk megnyerése, és természetesen a katonák harci kedvének és eltökéltségének fokozása elengedhetetlen feltétele a sikeres hadviselésnek. Lehet ez összeférhető az általános emberi értékekkel, hiszen egy hazaszerettel telített Petőfi vers minden magyar ember számára különleges jelentőséggel bír – ezért is volt a maga idejében hatékony „harci propaganda” – és persze lehet gonosz célokra szolgáló is, gondoljunk csak Goebbels minisztériumának könyörtelen gépezetére. A propaganda lehetőségeit és eszköztárát óriásira növelte a XX.

század technikai fejlődése, a rádió és a tévé – és újabban az Internet – a szó legszorosabb értelmében milliókhoz juttatja el a politikai-katonai vezetés üzenetét, ezért kiválóan alkalmas például gyűlöletkeltésre, háborús uszításra, általános mozgósításra is, vagyis mindazokra a célokra, amire Milosevics is használta a maga propaganda-apparátusát. A kérdés csak az, hogy tekinthető-e a harci propaganda pusztán önmagában olyan mértékű hatékony hozzájárulásnak, ami katonai célponttá tehet például egy tévéállomást.

Ahogy az már elemzésre került, a katonai célpont definíciója absztrakt terminusokban került megfogalmazásra. Első pillantásra ebbe egy harci propagandát sugárzó tévéadó besorolhatónak tűnik, hiszen kétségtelenül elősegíti a hadi gépezet működését, ha pedig így van, akkor nyilvánvaló az is, hogy megsemmisítése katonai előnyt jelenthet. De tükrözheti-e ez az értelmezés a nemzetközi humanitárius jog általános elveit, a szokásjogi szabályokat, és maga a jegyzőkönyv kodifikációjához kapcsolódó szándékot? Véleményem szerint nem. Itt kapcsolódnék ahhoz, amit a bevezetőben már említettem, vagyis, hogy amennyiben egy szabály szokásjogi mivolta megkérdőjelezhetetlen, és a distinkció elvével kapcsolatban erről van szó, akkor nincs igazából tere a kiterjesztő értelmezésnek, nem lehet kihasználni az absztrakt – és néhol kétségtelenül homályos – fogalmazás adta lehetőségeket. „Az Amnesty International felismeri, hogy a hivatalos propaganda megzavarása elősegíti a polgári lakosság és a hadsereg moráljának romlását, azonban úgy gondolja, hogy ezen az alapon igazolni egy polgári célpont elleni támadást kiterjeszti a „katonai művelethez való hatékony hozzájárulás” és a „meghatározott katonai előny” értelmét az értelmezés még elfogadható határain.”⁵⁰ (Talán nem haszon-talan itt felidézni a náci háborús bűnösök perét Nürnbergben, ahol a vádlottak padján foglalt helyet a Propaganda-minisztérium egyik vezető tisztviselője, Hans Fritzsche is. A Törvényszék bár elismerte, hogy erősen antiszemita álhíreket terjesztett, mégsem találta bűnösnek, hiszen attól, hogy részt vett a náci eszmék terjesztésében, még nem lesz felelős az elkövetett bűnökért.)

A két különböző hozzáállás a jegyzőkönyv rendelkezéseihez tehát két gyökeren eltérő eredményhez vezet. El lehet-e dönteni, hogy melyik értelmezés a helyes? Nos, én egyértelműen a katonai célpontok megszorító értelmezése mellett foglalnék állást. Ahogy azt dolgozatomban bevezető részében kifejtettem, a katonai szükségszerűség fogalma nem értékelhető magasabb szempontként a humanitárius joggal, és hozzá tenném az emberiség, bizonyos alapvető elveivel szemben. Ezért elfogadhatatlan az az érvelés, ami pusztán megállapítja, hogy egy létesítmény, ha mégoly közvetve is, de hasznára van a fegyveres erőeknek, *ergo* le kell bombázni. Azonban úgy vélem, hogy a jegyzőkönyv idézett rendelkezése két szempontból is hibáztatható, hogy teret enged az ilyen érvelésnek, véleményem szerint egyszer túlzottan is általános, másszor pedig feleslegesen részletező.

Túlzottan is általános, mikor a katonai célpont definiálásakor túlzottan nagy súlyt helyez egyetlen szóra, a hatékonyra. Egy ennyire fajsúlyos kérdés megítélését egyetlen, és nem túl egyértelmű, melléknév lehetséges értelmezésére bízni véleményem szerint hiba, és sajnálatos módon az ICRC hivatalos kommentárja sem nyújt megfelelő fogódzókat. Több vitának is elejét venné egy olyan jellegű rendelkezés, amely – megmaradva az absztrakt fogalmaknál – valamilyen mércét állítana föl a hozzájárulás hatékonyságának megítélésére. (Adja magát az ellenérv, hogy ezt a mércét tartalmazza a definíció másik fele, vagyis, hogy a célpont megsemmisítése meghatározott katonai előnyt kell,

hogy jelentsen. Ezen a véleményen van például Kalshoven.⁵¹ Azonban ez véleményem szerint nem állja meg a helyét, amint arról alább szó lesz.)

Fölöslegesen részletez viszont az 52. cikk harmadik paragrafusában, amikor felsorol 3-4 polgári rendeltetésű létesítményt. A harmadik paragrafus kulcsfontosságú rendelkezés, ennek volna a szerepe, hogy a kettős típusú célpontok esetén a humanitárius megfontolásokat helyezze a katonaiak fölé. Egy ilyen általános érvényű szabály megfelelő és hatékony védelmet biztosítana a polgári lakosságnak. Azonban azzal, hogy néhány polgári létesítményt megemlít, még ha csak példálódzó jelleggel is, szükségképpen beszűkíti az értelmezési lehetőségeket. Az volt az oka ennek a felsorolásnak, hogy bizonyos létesítményeket feltétlenül kivonjon a katonai célpont kategóriája alól.⁵² Azonban ez más eszközökkel is megoldható lett volna, sőt a kegyhelyeket például az 53. cikkben amúgy is különleges védelem alá helyezik. Így viszont azok a kettős típusú, ám alapvetően polgári célú létesítmények, amelyeket nem említ meg, szükségképpen hátrányos helyzetbe kerülnek az értelmezéskor, nem részesülnek a védelem nyújtotta kedvezményben.

2.2. „Akkori körülmények között meghatározott katonai előny”

A katonai előny fogalmával kapcsolatban két problémáról kell szót ejteni. Egyrészt sajnálatos módon a katonai célpont meghatározása egy veszélyes automatizmusnak enged teret. Az első pillantásra két konjunktív feltételből álló definíció csak az egyik bizonyításával is teljesíthető, hiszen ha a katonai művelet hatékony elősegítése bizonyításra került (és láttuk, hogy ez nem túl komplikált feladat, ha az elhatározás hozzá megvan), akkor a következtetés nyilvánvaló, hogy teljes vagy részleges megsemmisítése katonai előnyt jelent, hiszen megfosztja a katonai gépezetet ettől a hatékony hozzájárulástól. Ez az automatizmus, valamint a hatékony fogalmának rugalmas értelmezése szabja megengedhetetlenül tágira a katonai célpontok körét. Ezért vélem úgy, hogy szükség volna egy szigorúbb hatékonysági mércére.

De mi lehet ez? Nos, véleményem szerint a jegyzőkönyv maga is nyújt ehhez némi fogódzót, igaz más helyen, egész pontosan az 56. cikkben, a veszélyes erőket tartalmazó létesítmények védelmének. Ezeknél ugyanis – a rendelkezést a maga teljességében később idézem – a támadás jogosságának egyik feltétele, hogy az a létesítmény által a katonai műveleteknek nyújtott támogatás megszüntetésének egyetlen lehetséges módja legyen. Úgy gondolom, hogy ez a fokozott védelem indokolt azokban az esetekben is, amikor a katonai célpont – polgári célpont elkülönítés, éppen a potenciális cél kettős jellege miatt, megoldhatatlan. Ez ugyanis határt szabhatna annak a tendenciának, hogy – szöges ellentétben az idézett harmadik paragrafussal – kétely esetén a célpont katonai jellegét vélelmezik, hiszen itt jönne be ez a magasabb szintű védelem, amely újabb korlátozást jelent a támadó fél számára. Hiszen hiába „bizonyította be” – jellemzően a katonai szükségszerűség fogalmának kiterjesztő értelmezésével – a célpont katonai mivoltát, még ezek után is kötelessége lenne más alternatívát keresni, ahelyett, hogy azonnal megindítaná a támadást. Így csökkenne a lehetséges polgári áldozatok száma.

A másik problémás kérdés azzal a fenntartással fémjelvezhető, amelyet több ország – köztük például Nagy-Britannia – fűzött ehhez a cikkelyhez. „A támadástól várható katonai előny a támadásra, mint egészre vonatkozik, nem pedig annak elkülönült részeire.” (Értelemszerűen ez a fenntartás nem csak erre a cikkelyre vonatkozik, hanem min-

den más olyanra is, amelyben a katonai előny felmerül, lásd például 57 cikke (b), csak ott az arányosság elve kapcsán.) Ezt az elvet az Egyesült Államok is követte az Öböl-háborúban.⁵³ A szakirodalomban is akad olyan álláspont, amely ezt a gondolatmenetet követi: „A katonai előnyt nem lehet pusztán taktikai értelemben venni, hanem azt bele kell helyezni a teljes háborús stratégia kontextusába.”⁵⁴ Nyilvánvaló az e mögött álló szándék: szélesebbre szabni a legitimálható katonai célpontok körét. Hiszen ha az átfogó – és általánosabban megfogalmazott – stratégiai célok alapján bíráljuk el, hogy mi jelent katonai előnyt, akkor a katonai célpont kategóriájába sokkal több minden belefér.

Ha tehát meg akarjuk ítélni a NATO hadműveletében a célpontok jogosságát, vagy éppen jogellenességét, akkor először a NATO stratégiai céljait kell meghatároznunk. Átfogó politikai célként a NATO a következőt jelölte meg: „Egy békés, többnemzetiségű és demokratikus Koszovó létrehozása, ahol az emberek békében élnek, és egyenlő mértékben élvezik az általános emberi jogokat és szabadságokat.” Konkrétabban pedig:

- mindenfajta katonai művelet és erőszak megszüntetése Koszovóban;
- a jugoszláv katonai, félkatonai és rendőri erők visszavonása Koszovóból;
- nemzetközi békefenntartó csapatok állomásoztatása Koszovóban;
- az összes menekült és otthonából elűldözött biztonságos visszatérése;
- a Rambouillet-Megállapodáson nyugvó diplomáciai rendezés.⁵⁵

Más stratégiai célokat említ meg az USA védelmi minisztériuma:

- bebizonyítani a NATO szándékainak komolyságát Jugoszlávia balkáni agressziójának megakadályozásában;
- megakadályozni, hogy Milosevics folytathassa támadásait ártatlan civilek ellen, valamint a Koszovóban folyó etnikai tisztogatásokat;
- kellően megrongáln Szerbia katonai gépezetét ahhoz, hogy ne legyen képes Koszovó, vagy szomszédos országok ellen hadat viselni.⁵⁶

Ezenfelül a NATO minden lehetséges alkalommal kihangsúlyozta, hogy nem célja Szerbia legyőzése, nem a szerb nép, hanem kizárólag Milosevics hadi gépezete ellen visel háborút. Ezekből kiindulva két típusát különítette el a célpontoknak: a stratégiai, ide tartoztak például a különböző kormányzervek, valamint az ipari létesítmények; valamint a taktikai, értve ezalatt a ténylegesen harcoló csapatokat, a nehéztüzérségi állásokat, etc.⁵⁷ (Érdekeség, hogy ezek mentén ellentétben állt egymással Wesley Clark tábornok, a NATO európai erőinek főparancsnoka, és Michael C. Short altábornagy a légierő parancsnoka. Clark a légierőtől azt várta, hogy minél több harckocsit és tüzérségi eszközt semmisítsen meg Koszovó területén, míg Short a szövetségi minisztériumokat és az erőműveket részesítette volna előnyben)⁵⁸

Melyek voltak azok a célpontok, amelyeket a NATO támadott? Öt kategória állítható fel:

- koszovói szárazföldi csapatok (ideértve a katonai, félkatonai és rendőri erőket);
- jugoszláv integrált légvédelmi rendszer;
- üzemanyag-előállítók, hadiüzemek és raktárak, katonai profilú ipari komplexumok;
- a jugoszláv hadsereg parancsnoki-vezetési és kommunikációs rendszere és útvonalai (utak, hidak, repülőterek, adóállomások);

- villamosenergia-hálózat.

Ha mármost „egymásra vetítjük” a célokat és a célpontokat, akkor kijelenthető, hogy azok az esetek legnagyobb részében – eltekintve például a TV-toronytól – adekvátak, vagyis katonai célpontként legitimálhatóak. Véleményem szerint a NATO többször is megsértette a nemzetközi humanitárius jog rendelkezéseit a légi hadműveletei során, azonban ez döntően nem a katonai célpont – polgári célpont közötti megkülönböztetés, hanem sokkal inkább az arányosság elvével kapcsolatban, amiről dolgozatom negyedik részében szólnék. Ám előbb még két speciális rendelkezést elemeznék röviden, az 55. cikket a természeti környezet védelméről, és az 56. cikket a veszélyes erőket tartalmazó létesítmények védelméről.

3. KÜLÖNLEGESEN VÉDETT CÉLPONTOK

3.1. A természeti környezet védelme

A jegyzőkönyv a polgári létesítmények általános védelme mellett tartalmaz rendelkezéseket bizonyos speciális érdekek védelmezésére is. Ilyen például a természeti környezet védelme. Két cikkely említhető itt meg: egyrészt a 35., amelynek harmadik bekezdése kimondja:

„Tilos olyan hadviselési módokat, vagy eszközöket alkalmazni, amelyek célzatosan vagy valószínűen nagyarányú, hosszan tartó és súlyos károkat okozhatnak a természeti környezetben.”

Ezenkívül pedig az 55., ami így szól:

„1. A hadviselés során gondoskodni kell a természeti környezetnek nagyarányú, hosszan tartó és súlyos károsodástól való megvédéséről. E védelem körébe tartozik az olyan hadviselési módok és eszközök alkalmazásának tilalma, amelyek célzatosan, vagy valószínűen ilyen károkat okoznak a természeti környezetben, és ezzel veszélyeztetik a lakosság egészségét, vagy életbenmaradását.

2. Tilos a természeti környezet ellen megtorló támadást intézni.”

Egyre fontosabb célja a nemzetközi jognak, hogy megfelelő védelmet biztosítson az emberiség közös örökségének, a természeti környezetnek. Ennek jegyében kerültek bele a fentebb idézett rendelkezések a jegyzőkönyvbe, hiszen addig ez a kérdés fel sem merült a fegyveres konfliktusok vonatkozásában, pedig az okozott környezeti károk igen jelentősek voltak századunk háborúiban. A Konferencián már helyiértékén kezelték ezt a kérdést, egy külön szakértői munkacsoportot állítottak föl, amely a Biotope nevet kapta. Ennek a feladata volt, hogy dolgozza ki a természeti környezet védelmére szolgáló rendelkezéseket.

Ezzel párhuzamosan egyébként az ENSZ keretében is folyt egy kodifikáció ugyanabban a témában, ennek az eredménye lett a Katonai és más Ellenséges Célú Környezet-Módosítási Módszerek Betiltásáról szóló Egyezmény, vagyis az ENVMOD.⁵⁹

A Konferencián két pont körül alakultak ki viták. Az egyik a „hosszan tartó” kifejezés értelme körül, a nyilvánvaló kérdés az volt, hogy milyen időtartam minősül hosszúnak? A delegációk legnagyobb része évtizedeket értett ez alatt, húsz-harminc évet képzeltek el minimálisan. A Biotope csoport is legalább tíz éves időtartamban gondol-

kodott.⁶⁰ Ennek a gyakorlati jelentősége az, hogy így kikerül a jegyzőkönyv tiltásának hatálya alól mindaz a rövidtávú kár, ami „rendes velejárója” a fegyveres összecsapásoknak. Ami a jegyzőkönyv értelmében nem megengedett, azok olyan támadások, melyeknél az okozott kár hosszútávon teszi ki veszélynek a természeti környezetet és az ott élő lakosságot. Az Öböl-háború kapcsán is felmerült ez a kérdés, a felrobbantott olajkutak, és a Perzsa-öböl szennyezése kapcsán. Az 1991. júliusában, Ottawában tartott szakértői konferencia is szűkítő módon értelmezte a jegyzőkönyv rendelkezéseit, így az Irak által okozott környezeti károkat a konvencionális hadviselés rendes velejárójának tudta be, tehát kivonta a jegyzőkönyv tilalmának hatálya alól.⁶¹

A másik vitás kérdés az volt, hogy belekerüljön e az 55. cikkbe a Biotope csoport által javasolt harmadik bekezdés, ami az olyan fegyverek, illetve hadviselési módszerek alkalmazását zárta ki, ami az ökoszisztéma stabilitását megzavarná. Hosszas vita után a delegációk elvetették ezt a felvetést, és egyáltalában az ökoszisztéma kifejezés használatát.

A jegyzőkönyv óta természetesen sok minden változott ebben a témában is. Az 1992-es riói ENSZ konferencia elfogadott nyilatkozatának 24. elve kimondja, hogy miután a hadviselés immanens módon kártékony a fenntartható fejlődésre nézve, minden állam kötelessége, hogy tiszteletben tartsa a természeti környezet fegyveres konfliktusok idején történő védelmére vonatkozó rendelkezéseket, és részt vegyen ezek továbbfejlesztésében.⁶² Olyan ötlet is felmerült, hogy készüljön egy V. Genfi Egyezmény, ami csak ezzel a kérdéssel foglalkozna, ám ennek nem volt kedvező fogadtatása,⁶³ viszont született ilyen témában egy ENSZ közgyűlés határozat.⁶⁴ Ami még ezeken kívül jelentős, az egy ENSZ Főtitkári riport, amelynek melléklete tartalmaz javasolt irányelveket katonai szabályzatokhoz a természeti környezet védelméről. Ez kiegészítő jellegű a jegyzőkönyvhöz és a szokásjogi szabályokhoz képest, és olyan rendelkezéseket tartalmaz, mint pl.: „Tilos a természeti környezet olyan pusztítása, amit katonai szükségyszerűség nem tesz indokolttá.” Ezenkívül tilalmazza az összefüggő növénytakarók gyűlékony fegyverrel való támadását, valamint a katonai célú környezet-módosítási módszereket.⁶⁵

Koszovó kapcsán is megkerülhetetlen, hogy a környezeti károkról is szó essék. Annál is inkább, mert a Jugoszlávia által a hágai Nemzetközi Bíróságon a NATO tíz tagállama ellen indított perben is szerepel ez Belgrád sérelmei között. Egyrészt a kazettás bombák és a szegényített uránium-köpenyes lőszeresek hosszútávú környezeti károkat okozó jellege kapcsán, másrészt pedig az olajfinomítók és vegyi üzemek elleni támadások által okozott környezeti károk vonatkozásában.⁶⁶

Az említett fegyverekről a megkülönböztetés nélküli támadásokról szóló részben esik majd szó, itt most a vegyi üzemek és olajfinomítók bombázása vonatkozásában felmerült környezeti károkról szólnék.

A pancsevői ipari zóna, és azon belül is főleg az olajfinomító „népszerű” volt a NATO célpontkijelölői körében, több alkalommal is érte támadás, így például április 4-én, 12-én, 17-én és 18-án, sőt még egészen a támadások vége felé, június 8-án is. A különböző kémiai üzemek megsemmisítése következtében a levegőbe kerülő gázokból mérgező felhő képződött, többször savas eső esett. A jugoszláv környezetvédelmi miniszter, Dr. Branislav Blazic megvádolta a NATO-t, hogy „kinyitotta Pandora szelencéjét”, valamint „indirekt módon vetett be kémiai fegyvereket.” Ezenkívül támadás érte

az ipari létesítményeket Újvidéken is, aminek következtében nagy mennyiségű szennyezőanyag került a Dunába.

Mindezek ellenére álláspontom szerint ez nem nevezhető a jegyzőkönyv szabályai megsértésének, ugyanis a rendelkezésekben foglalt feltételek egyrészt konjunktívák, másrészt azokat, ahogy már említettem, megszorító jelleggel kell értelmezni, vagyis csak a legalább több évtizedre nézve környezeti károkat okozó, a konvencionális hadviselés módjain túlmutató támadási formákra mondható ki egyértelműen a jogellenesség. Ez ebben az esetben nem állapítható meg száz százalékos biztonsággal. Pontosán ez a jelenlegi szabályozás problémája: hallgat arról, hogy miként minősülnek a katonailag megindokolható – márpedig itt vitathatatlanul legitím katonai célpontokról volt szó – , ám súlyos környezeti károkat okozó támadások. Véleményem szerint itt már eljárt a jegyzőkönyv felett az idő, hiszen az egész nemzetközi jogban, és általában véve a nemzetközi közvélemény, az államok politikai vezetése számára is egyre fontosabb a természeti környezet megóvása, így indokolatlan, hogy pont a fegyveres konfliktusok joga maradjon ki ebből a tendenciából. A dilemma az, hogy új szabályozásra van-e szükség, vagy elégséges a már meglévők alkalmazását megszigorítani. Tulajdonképpen bármelyik megoldás megfelelő lehet, de valamelyikre feltétlenül szükség van.

A konkrét esetekhez más megközelítést ajánl Egorov, aki szerint például a pancsevói olajfinomító elleni támadás azért jogellenes, mert *de lege ferenda* a következő részben elemzett 56. cikkbe, vagyis a veszélyes erőket tartalmazó létesítmények elleni támadás tilalmába ütközik, hiszen az atmoszférába kerülő mérgező – egyes vélemények szerint rákos megbetegedéseket okozó – gázok súlyos veszélyeket jelentenek az ott élő polgári lakosság részére.⁶⁷ Nos, az elmélet tetszetős, azonban az 56. cikk ily módon való kiterjesztését semmi nem támasztja alá, sőt egy kimondottan taxatív felsorolás a veszélyes erőket tartalmazó létesítmény fogalmát gátakra, töltésekre, és áramszolgáltató atomerőművekre korlátozza. (Eredetiben: „dams, dykes and nuclear electrical generating stations”)

3.2. A veszélyes erőket tartalmazó létesítmények védelme

A lehetséges célpontok egy további csoportja részesül a jegyzőkönyv különleges védelmében, ezek pedig az ún. veszélyes erőket tartalmazó létesítmények. Ezt mondja ki a jegyzőkönyv 56. cikke:

„1. A veszélyes erőket tartalmazó üzemek, vagy berendezések, nevezetesen gátak, töltések és áramszolgáltató atomerőművek ellen akkor sem szabad támadást intézni, ha azok katonai célpontot képeznek; amennyiben a támadás veszélyes erőket szabadíthat fel, és ennek következtében súlyos veszteségeket okozhat a polgári lakosság körében. Az ilyen művek, vagy berendezések mellett, illetve közelében levő más katonai célpontok ellen sem szabad támadást intézni, ha a támadás az érintett művekből, vagy berendezésekből veszélyes erőket szabadíthat fel, és ennek következtében súlyos veszteségeket okozhat a polgári lakosság körében.

2. a támadás ellen az 1. bekezdésben előírt különleges védelem megszűnik;

a) gát, vagy töltés esetében csak akkor, ha azt nem rendeltetésének megfelelően és katonai műveletek rendszeres, jelentős és közvetlen támogatására használják, és ha a támadás a támogatás megszüntetésének egyetlen lehetséges módja;

b) áramszolgáltató atomerőmű esetében csak akkor, ha az katonai műveletek rendszeres, jelentős és közvetlen támogatására szolgált elektromos energiát, ha a támadás a támogatás megszüntetésének egyetlen lehetséges módja;

c) ilyen művek, vagy berendezések mellett, illetve közelében levő egyéb katonai célpontok esetében csak akkor, ha azokat katonai műveletek rendszeres, jelentős és közvetlen támogatására használják, és ha a támadás a támogatás megszüntetésének egyetlen lehetséges módja.”

A konkrét hadszíntér adottságait természetesen minden hadvezetés igyekszik a maga javára a lehető legjobban kihasználni, ez nagy stratégiai jelentőséget adhat például a különböző gátaknak és erőműveknek. A kínaiak 1938-ban felrobbantották a Sárgafolyó töltéseit a japánok elleni háborúban, hogy jelentős területeket áraszsanak el. 1943 során az angol repülőgépek lebombázták az Eder és a Möhne gátjait, hogy a térség hadianyaggyárait működésképtelenné tegyék. Ez óriási áldozatokkal járt a polgári lakosságra nézve, ezért kerültek bele az idézettel hasonló tartalmú rendelkezések az ICRC 1956-os Szabálytervezetébe is.⁶⁸ Bár a NATO légitámadásai alatt ilyen típusú problémák nem merültek föl – kivéve persze, ha elfogadjuk Egorov már fentebb idézett gondolatmenetét – , fontosnak tartom, hogy ezen rendelkezésekről is szó essék, ugyanis a jegyzőkönyv szerkesztése félreértésekre adhat okot. Az 53-56 cikkelyek mind valamiféle különlegesen védett státuszú célpontokkal foglalkoznak (kulturális javak és kegyhelyek, a polgári lakosság létfenntartásához nélkülözhetetlen javak, a természeti környezet, valamint a veszélyes erőket tartalmazó létesítmények). Azonban ha figyelmesen olvassuk az 56 § rendelkezéseit, akkor kiderül, hogy itt a többiekhez képest van egy jelentős különbség.

Arról van szó ugyanis, hogy itt *nem maguk a veszélyes erőket tartalmazó létesítmények részesülnek védelemben*, hanem a polgári lakosság, az ilyen létesítmények elleni támadás során felszabaduló veszélyes erőktől. Ha a támadás oly módon is megvalósítható, tehát, hogy kizárható annak a lehetősége, hogy az veszélyes erőket szabadítson föl, illetve azok nem okoznak súlyos veszteséget a polgári lakosság körében, úgy ez a támadás legitim lesz. Tehát egy ilyen létesítmény elleni támadás jogosságának eldöntésekor egy többszörös tesztet kell elvégezni. Először is, el kell dönteni, hogy katonai célpontról van-e szó az 52. cikkely értelmében, vagyis hatékonyan elősegíti-e a katonai műveleteket, és a lerombolása az adott körülmények között meghatározott katonai előnyt jelent-e. Fontosnak tartom leszögezni, hogy szemben egyes szerzők álláspontjával,⁶⁹ pusztán az a tény, hogy egy áramszolgáltató a hadsereg számára is szolgált elektromosságot véleményem szerint nem teszi automatikusan katonai célponttá. Mindenesetre ha ez a feltétel teljesül, úgy meg kell vizsgálni, hogy az ellene intézett támadás megvalósítható-e oly módon, hogy a felszabaduló veszélyes erők ne okozzanak súlyos veszteséget a polgári lakoságnak. Azonban ez a vizsgálat mellőzhető – és így a különleges védelem tulajdonképpen megszűnik – amennyiben az adott létesítmény a katonai műveletek rendszeres, jelentős és közvetlen támogatására használják, valamint ha a támadás a támogatás megszüntetésének egyetlen lehetséges módja. Ezek a feltételek együttesen kell, hogy teljesüljenek.

Láthatjuk tehát, hogy egy ilyen létesítmény elleni támadás jogosságának elbírálása cseppet sem egyszerű feladat. A helyzetet csak tovább komplikálja az 56. § (5.) bekezdése:

„5. Az összeütköző Felek törekedni fognak arra, hogy az 1. bekezdésben említett létesítmények közelében ne helyezzenek el katonai célpontokat. Megengedett azonban az olyan berendezések létesítése, amelyek kizárólagos célja a védett művek és berendezések támadástól való védelme és ezeket sem szabad megtámadni, feltéve, hogy az ellenségeskedések során azokat a védett létesítmények elleni támadás visszaveréséhez szükséges védelmi műveletekre használják és fegyverzetük csak a védett létesítmények ellen irányuló ellenséges műveletek elhárítására alkalmas fegyverekre korlátozódik.”

Ahogy Kalshoven fogalmaz: „Ha megpróbáljuk elképzelni, hogy mindez hogyan működhet a gyakorlatban, a nehézségek óriásinak tűnnek.”⁷⁰ Valóban, képzeljük csak el például, hogy egy védett létesítmény, mondjuk egy gát mellé légvédelmi rakétarendszert telepítenek. Ez katonai célpont, tehát nem lenne szabad odatelepíteni, de a védekező fél arra hivatkozik, hogy ez kizárólag a gát védelmére szolgál. A rendszer tehát egy gát elleni támadás esetén a támadó repülőgépek ellen bevethető, ám ha ugyanazon repülőgépek csak átrepülnek a gát fölött egy más célpont elleni támadás során, úgy természetesen nem. El kell ismerni, hogy ez nem egy egyszerű döntés, különösen nem egy háború kellős közepén. De nincs könnyű helyzetben a támadó fél sem, különösen akkor, ha a gát és a légvédelmi rendszer mondjuk a tényleges fegyveres összecsapások közvetlen közelében helyezkedik el. Ez esetben a létesítmény nyilvánvalóan része az integrált légvédelmi rendszernek, tehát megtámadható, ugyanakkor elvileg mégis tilalom alatt áll az 56 § 5. értelmében. Így meglehetősen nehézségekbe ütközik a distinkció elvének alkalmazása. Az egyetlen megoldás-szerűség ilyen esetekben csak és kizárólag a fokozott körültekintés lehet mind a támadó, mind a védekező fél oldaláról, illetve utóbbinak van lehetősége bizonyos megelőző intézkedések meghozatalára, mint például a lakosság ideiglenes evakuálása a veszélyeztetett zónákból.

III. A TÁMADÁS MÓDJA ÉS ESZKÖZEI

1. MEGKÜLÖNBÖZTETÉS NÉLKÜLI TÁMADÁS

A támadás módjáról a jegyzőkönyv főszabályszerűen azt mondja ki, hogy az nem lehet megkülönböztetés nélküli. Hogy ez pontosan mi takar, azt az 51. cikk 4. és 5. bekezdése szabályozza:

„4. Tilos megkülönböztetés nélküli támadásokat indítani. Megkülönböztetés nélküli támadás az:

- a) amely nem meghatározott katonai célpont ellen irányul;
- b) amelynek során olyan harcmódot, vagy harceszközt alkalmaznak, amelyet nem lehet meghatározott katonai célpont ellen irányítani, vagy
- c) amelynek során olyan harcmódot, vagy harceszközt alkalmaznak, amelynek hatásait nem lehet a jelen jegyzőkönyv kívánalmai szerint korlátozni;

és ezért minden ilyen esetben megkülönböztetés nélkül egyaránt sújtja a katonai célpontokat és a polgári személyeket, illetve polgári javakat.

5. Többek között az alábbi támadásmódok minősülnek megkülönböztetés nélkülinek:

a) az olyan bombázás, vagy bármely más olyan módon, vagy eszközzel indított támadás, amely egyetlen katonai célpontnak tekint több, egymástól különálló és jól megkülönböztethető olyan katonai célpontot, amelyek egy nagyvárosban, városban, faluban, vagy más olyan területen vannak elhelyezve, ahol a polgári személyek, illetve polgári javak hasonló tömörülése található és

b) az olyan támadás, amely a polgári lakosság körében feltehetően annyi áldozatot követel és annyi sebesülést okoz, valamint a polgári javakban akkora károkat idéz elő, hogy azok önmagukban, vagy együttesen meghaladnák a támadástól várható konkrét és közvetlen katonai előny mértékét.”

Ezen felül még az alkalmazható harceszközöket korlátozza az ún. Martens-klauzula, amely a 35. cikkben lett megfogalmazva:

„1. Az összeütköző Feleknek a hadviselés módja vagy az eszköze megválasztásához való joga semmilyen fegyveres összeütközésben nem korlátlan.

2. Tilos olyan fegyvereket, lövedékeket és anyagokat, valamint olyan hadviselési módokat alkalmazni, amelyek felesleges károkat, vagy szükségtelen szenvedést okoznak.”

Vegyük sorra tehát azokat a kötelezettségeket, amelyeket az idézett rendelkezések alapján a támadó félnek be kell tartania. Először is a támadásnak katonai célpont ellen kell irányulnia. Ez az előző részben került elemzésre. Másodsor pedig, megfelelő harceszközt kell kiválasztania annak érdekében, hogy a támadás ténylegesen kizárólag a katonai célpont ellen irányuljon. Milyen követelmények vannak egy harceszközzel szemben, beleértve a katonai és politikai szempontokat is? Először is, a lehető legkevesebb saját áldozattal járjon a használata. Másodsor, képes legyen a célpont pontos eltalálására és megsemmisítésére. Harmadsor pedig, minimalizálja a polgári lakosságnak okozott személyi és vagyoni károkat.⁷¹ Ezeket az – egymással igen könnyen ellentétbe kerülő – tényezőket kell tehát egyszerre szem előtt tartani a megfelelő harceszköz kiválasztásakor.

2. „INTELLIGENS FEGYVEREK” HASZNÁLATA

Már a bevezetőben említésre került a rendkívül magas precizitású fegyverek („smart weaponry”) jelentősége. Ha a támadó fél rendelkezik ilyennel, úgy ezt kell használnia, hiszen ez – igen kis hibahatárral – a kiválasztott célpontot találja el. Ha nem rendelkezik ilyennel, akkor pedig a meglévő harceszközöket kell a lehető legnagyobb precizitással a kijelölt célpontokhoz juttatnia, és nem használhat olyan fegyvert, aminél még ez a lehető legnagyobb precizitás is elégtelen a polgári lakosság védelme szempontjából. Hogyan működött mindez az „*Allied Force*” hadművelet során?

„[A hadművelet során] a legfejlettebb, precíziós-irányítású fegyvereket használtuk, hogy a lehető legnagyobb mértékben elkerüljük a polgári áldozatokat.”⁷² „Az új Egyesített Közvetlen Támadó Lőszer (*Joint Direct Attack Munition*, JDAM) volt a legpreferáltabb fegyver.”⁷³ „A precíziós-irányítású lőszereket, vagyis az ún. „okos bombákat”, valamint robotrepülőgépeket használtunk, amikor csak lehetséges volt.”⁷⁴ Csak örömmel lehet fogadni az ilyen állításokat. A hangzatoságuk mögött megbúvó valóság azonban kicsit más. A 78 napos hadművelet során bevetett körülbelül 23,000 bombának és rakétának csak mintegy 35%-a volt precíziós irányítású.⁷⁵ Ennek több oka is van. Egyrészt nem állnak olyan nagy számban rendelkezésre, hogy minden bevetésben

használhatóak legyenek, különösen igaz ez a távirányított robotrepülőgépekre és a JDAM-re.⁷⁶ Ezért volt az, hogy míg a Jugoszlávia ellen az első hónapban bevetett eszközöknek mintegy 69%-a volt „intelligens” fegyver, ez az arány a végére az említett 35%-ra esett vissza. Másrészt rendkívül költséges az előállításuk. Egy hagyományos töltetű légi indítású robotrepülőgép ára például 600 000 dollár körül van. Harmadszor pedig az időjárás is szerepet játszott. A lézervezérlésű bombák alkalmazását a sűrű felhős idő gyakorlatilag lehetetlenné teszi, márpedig a hadműveletek során, és különösen pedig az első hónapban ez volt a jellemző. Ezen okok miatt tehát a NATO rákényszerült hagyományos fegyverek használatára is.

Ezen dolgozatnak nem témája a különböző harci eszközök megengedettségére vonatkozó jogi szabályozás elemzése. Mindössze egy specifikus problémával szeretnék foglalkozni, mégpedig az úgynevezett kazettás bombákkal („*cluster bombs*”), ezek használatát ugyanis nagyon nagy vita övezte.

3. A KAZETTÁS BOMBÁK („*CLUSTER BOMBS*”) HASZNÁLATA

A NATO maga is elismerte, hogy használt kazettás bombákat a hadművelet során: „A kazettás bomba legális és szárazföldi csapatok ellen nagyon jól használható lőszer. Minden alkalommal, mikor használatára sor kerül, megteszünk minden óvintézkedést, hogy elkerüljük a felesleges károkozást.”⁷⁷ Az USA légierő F-15-ösei és F-16-osai a CBU-87, a brit Harrierek pedig RBL755 típusú kazettás bombákat vetettek be például repülőterek és földi nehéztüzérség ellen. Mind a CBU-87, mind pedig az RBL755 olyan bomba, amely robbanó és gyúlékony aluminiciókat bocsát ki, amelyek földetéréskor felrobbannak, így módon viszonylag nagy és nehezen körülhatárolható területen fejtik ki hatásukat. Az előállításuk a precíziós fegyverekéhez képest viszonylag olcsó.

A kazettás bomba önmagában véve semmiképpen sem tekinthető betiltottnak. Ezt még a humanitárius szervezetek sem vitatják.⁷⁸ Azonban a felhasználásukkor még az általában vettnél is jóval nagyobb körültekintéssel kell eljárni. A polgári lakosságra nézve két szempontból jelentenek kiemelt veszélyforrást a kazettás bombák. Az egyik probléma abból adódik, hogy az aluminiciók egy meghatározott része földetéréskor technikai hiba következtében egyszerűen nem robban föl. Ennek a hibahatárnak a mértéke rendkívül vitatott, a két szélsőséges álláspont 5, illetve 30%, az igazság tehát feltehetőleg valahol e két érték között van. Ami pedig nem robbant fel földetéréskor, az felrobbanhat később, tehát tulajdonképpen aknának tekinthető. Hogy ez mennyire veszélyes, szolgáljon bizonyítással a következő adat: az Öbölháborút követő két évben – ahol a szövetségesek nagy számban vetettek be kazettás bombákat – 1600-an haltak meg és további 2500-an megsebesültek a földetéréskor fel nem robbant munícióktól.⁷⁹ A polgári lakosságot fenyegető másik veszély pedig az, amit már említettem, vagyis, hogy nem alkalmasak pontcélok bombázására, ugyanis a kisebb muníciók egy viszonylag nagy területen elszórva érnek földet, így módon hiába irányul a támadás egy legitim katonai célpont ellen, mégis magas lesz a polgári áldozatok száma.

Amint már említettem, a kazettás bombák önmagukban véve nem betiltottak, azonban a szakirodalom igen kritikusan szemléli a használatukat. „Potenciálisan embertelen”,⁸⁰ „alkalmas megkülönböztetés nélküli támadásra”,⁸¹ „okozhat szükségtelen szenvedést”,⁸² „nagy a veszélye, hogy megszegi a megkülönböztetés nélküli támadás tilalmát.”⁸³ Az elfogadott álláspont tehát az, hogy nem a kazettás bomba *per se* tiltott, hanem annak a nem megfelelő használatára, ami könnyen megsértheti a fentebb idézett 4(b) és 4(c) bekezdéseket.

A kazettás bombákban rejlő potenciális veszély bizonyítására tragikusan szolgált példát a Niš városát ért 1999. május 7-i támadás. A NATO hivatalos célpontja a niši repülőtér volt, az ott lévő harci repülőgépek és légvédelmi rendszer miatt. A célpont katonai mivoltának legitimitásához tehát kétség sem férhet. Azonban – máig sem teljesen tisztázott okból – hiba csúszott a támadásba, és bombák hullottak a piactérre, valamint egy kórházra is. (Tragikomédiába illő, hogy pár nappal azelőtt, mikor bombatámadás érte a niši áramszolgáltatót, Jamie Shea NATO szóvivő külön kiemelte tájékoztatójában, hogy külön odafigyeltek arra, hogy a kórház tartalékgenerátorait ne érje támadás, így ne veszélyeztessék az ott fekvő betegeket...⁸⁴) Mintegy 14 ember halt meg, további harminc pedig megsebesült.⁸⁵ A támadás során kazettás bombákat használtak. Hivatkozva a fentebb már kifejtettekre, ez a támadás, így, ebben a formában jogellenes volt, megsértette a jegyzőkönyv idézett rendelkezéseit. A megszorítás nagyon fontos, ugyanis a támadást nem az

alkalmazott eszköz tette jogellenessé. Ha ez a repülőtér egy katonai támaszpont része, vagy akár csak kilométerekre van lakott településektől, úgy kazettás bombákkal legitím módon bombázható lett volna. Azonban nem ez volt a helyzet, Niš egy viszonylag sűrűn lakott külvárosa, Medoševac, gyakorlatilag a repülőtér szélén húzódik. Emellett a támadás időpontja a déli órákra esett, ami további kockázatokat jelentett a polgári lakosságra nézve.

Azonban felhasználhatóak a kazettás bombák legitím módon is. 1999. június 7-én két B-52-es repülőgépről kazettás bombákat dobtak 800-1000 szerb katonára, akik az albán határnál lévő Pastrik-hegy oldalán kialakított állásaikban próbálták megakadályozni az előrenyomuló UÇK erőket.⁸⁶ A támadás nagy emberveszteségeket okozott a szerb fegyveres erőknél, de polgári áldozattal nem járt, így nem sértette meg a jegyzőkönyv rendelkezéseit.

A kazettás bombák felhasználása tehát a legjobb esetben is ambivalens megítélésű. Bár alkalmazása elvileg belefér a jegyzőkönyv szabályozásába, nagyon is annak külső határait feszegeti. A koszovói hadművelet során is üdvös lett volna az a dicséretes önmérséklet, amelyet Michael Ryan tábornok tanúsított a boszniai légitámadások során, aki – pontosan a fentebb kifejtett veszélyei miatt – megtiltotta a kazettás bombák használatát.

Az 51. cikk 5. bekezdése nevesíti a megkülönböztetés nélküli támadás két esetét. Ezek közül a második tulajdonképpen az arányosság elvét mondja ki, ami a dolgozat következő részének lesz a témája. Az első viszont kimondja a terület- vagy másképpen „szőnyegbombázások” tilalmát. Ez nagyon nagy jelentőségű fejlődés volt a fegyveres konfliktusok jogában, megszületésekor pedig még korántsem általánosan elfogadott szabály. A vietnámi háborúban is szörnyűséges pusztítást vittek végbe a polgári lakosságban az amerikai légierő szőnyegbombázásai. Azonban a szabály elérte célját, mostmár korántsem tekinthető ez a hadviselés megengedett módjának, hiszen nem lehet egy hadművelet megengedett célja a minél nagyobb emberveszteség okozása. A NATO légiháborúja ebből a szempontból példaértékűnek minősíthető, ugyanis a célok döntő többsége pontcél volt, nem volt cél egy adott területen szétszórtan található katonai célpontok egységes és megkülönböztetés nélküli megsemmisítése. Az egyetlen „klasszikus” bombázás tulajdonképpen csak a fentebb ismertetett pastrik-hegyi eset volt.

IV. AZ ARÁNYOSSÁG ELVE

1. AZ ARÁNYOSSÁG ELVÉNEK FOGALMA

Az arányosság elvének eredete az igazságos háború keresztény alapokon nyugvó tanában keresendő. Miután a háború eredendően gonosz, azt kellett vizsgálni, hogy vajon ezt a gonzságot kompenzálja-e az a jó, amire az igazságos háborúval törekednek.⁸⁷ Az arányosság modern doktrínája a múlt században alapozódott meg. Jogi értelemben őse a már említett Martens-kauzula, és az 1868-as Szentpétervári nyilatkozat egyik elve, mely szerint: „A háború során a harcoló felek egyetlen legitím célkitűzése csak az ellenfél katonai erejének gyengítése lehet.” Kezdetben az arányosság elve csak a kombattánsokra korlátozódott, ám ahogy századunk elején a civil áldozatok aránya – különösen a légi hadviselés kezdetével – egyre riasztóbb méreteket öltött, szükség volt erősebb jogvédelemre a polgári lakosság számára. Még a dolgozat elején említettem, hogy a hágai jog átfogó reformja csak a hetvenes években született meg a két Kiegészítő jegyzőkönyvvel. Hosszú és nehéz vita során fogadták csak el a Konferencián azt a definíciót, ami végülis a jegyzőkönyvben szerepel, mégpedig három helyen is, először a megkülönböztetés nélküli támadás egyik nevesített eseteként, majd tartózkodási és felfüggesztési kötelezettségként támadások vonatkozásában. A fogalmazás mindenhol ugyanaz, így szól:

„57. § a) azok, akik támadást terveznek, vagy támadás felől döntenek, kötelesek:

...(iii) tartózkodni olyan támadás indításától, amely a polgári lakosság körében feltehetően annyi áldozatot követel, és annyi sebesülést okoz, valamint a polgári létesítményekben akkora károkat idéz elő, hogy azok önmagukban, vagy együttesen meghaladnák a támadástól várható konkrét és közvetlen katonai előny mértékét.”

1.1. Feltehető áldozatok és várható előny

Ezen két szempont összehasonlítása egy annyira bonyolult és komplex feladat, hogy mielőtt ezt meg lehetne próbálni, muszáj némi fogalommagyarázatba is bocsátkozni. Először is, *feltehető* polgári áldozatokról és a támadástól *várható* előnyről van szó. (Ez a megkülönböztetés nélküli támadás nevesített eseténél természetesen nem így, csak az arányosság elvének másik két alkalmazásánál.) Vagyis kulcsfontosságú, és ezt nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a támadó fél pontos és naprakész információkkal rendelkezzen a tervezett célpontról és annak környekéről, hiszen enélkül elképzelhetetlen, hogy megfelelően felmérhessék akár a várható áldozatokat, akár a katonai előnyt. Ha nincsenek információk, vagy akár csak nem elég frissek, a polgári lakosságra leselkedő veszély óriásira nő. Ha nagyon sarkítjuk a kérdést, akkor akár az is elképzelhető, hogy egy legitim katonai célpont helyett mondjuk egy nagykövetséget ér támadás, mert a támadó félnek nincs tudomása arról, hogy költözés történt... Különösen fontos ez a kötelezettség, ha bármilyen kétely, akár csak a legcsekélyebb is felmerül az iránt, hogy a támadás aránytalanul sok polgári áldozattal járna. Ez esetben a támadó köteles további adatokat beszerezni, ennek érdekében szükség szerint további felderítést végezni.

1.2. „Járulékos károk”

A támadással járó polgári áldozatokat a szaknyelv – némileg cinikus módon – „járulékos kárnak” (*collateral damages*) nevezi. Az USA légierijének kézikönyve szerint ez nem más, mint: „Célzott ellenséges erők vagy létesítmények elleni katonai cselekmények során létesítményekben, felszerelésben vagy személyekben szándék nélkül, vagy véletlenül okozott kár. Ilyen kár érhet szövetséges, semleges, vagy akár ellenséges erőket.”⁸⁸ Egy másik definíció szerint: „A járulékos kár olyan kár, ami egy önmagában nem legitim katonai célpontban, szándékosság nélkül következik be, egy legitim katonai célpont elleni támadás következtében.”⁸⁹ Fogalmilag nem tartozik tehát az arányosság elvének megsértésének kategóriájába a polgári célpontok elleni támadás, hiszen ez már nem is lett volna megtámadható, ugyanis a megkülönböztetés elvébe ütközik. Az arányosság elvének való megfelelés vizsgálata – a bevezetőben említetteknek megfelelően – már egy következő lépcsőfok az egész támadás jogosságának vizsgálatában, egy finomítás a katonai célpont-polgári célpont megkülönböztetéshez képest. Miért van erre szükség? Egyszerűen azért, mert a katonai célpont-polgári célpont megkülönböztetés nem jelent automatikusan kombattáns-civil megkülönböztetést is. Másként fogalmazva, a civilek nem maradnak örökké polgári célpontokban. Kalshoven némi költői jelleggel teszi fel a kérdést: „Részesül-e egyáltalán védelemben az a „védett” polgári személy, aki egy katonai objektum közelében, vagy akár magában az objektumban találja magát?”⁹⁰ Példának okáért, a hadianyaggyárak kétségtelenül legitim katonai célpontok, ellenük támadás irányulhat. Ám az ott dolgozók, ugyancsak vitathatatlanul, védelemben részesülő civilek. Pontosán az ilyen típusú szituációkhoz szolgál irányelvül az arányossági teszt. Pusztán az a tény, hogy egy támadás civil áldozatokkal járt, nem jelenti, hogy megsér-

tették volna a humanitárius jogot. De valahol ennek határt kell szabni, ez az az elv, amin az egész humanitárius jog nyugszik, és ez az amit jelenleg a fentebb idézett szabály alapján kell eldönteni.

A támadással járó polgári áldozatok kapcsán külön megemlíteném az „emberi pajzs” (*human shield*) problémáját, vagyis mikor a védekező fél, visszaélvén a polgári lakosság védelmét szolgáló szabályokkal, a civil lakosságot arra használja föl, hogy a katonai célpontjait a potenciális támadásokkal szemben blokkolja. A jegyzőkönyv vonatkozó rendelkezései a következők:

„51. § (7.) A polgári lakosság, illetve polgári egyének jelenlétét, vagy mozgását nem szabad bizonyos helyeknek, vagy területeknek a hadművelet alóli mentesítésére felhasználni, különösen pedig arra, hogy katonai célpontokat próbáljanak a támadástól megvédeni, illetve hadműveleteket biztosítani, elősegíteni, vagy megakadályozni. Az összeütköző Felek nem mozgathatják a polgári lakosság, illetve polgári személyeket abból a célból, hogy katonai célpontokat védjenek a támadástól, vagy hadműveleteket segítsenek elő.

8. Ezeknek a rendelkezéseknek semmilyen megsértése nem mentesíti az összeütköző Feleket a polgári lakosság és polgári személyek vonatkozásában rájuk háruló jogi kötelezettségek alól, ideértve az 57. cikkben meghatározott óvintézkedésekre vonatkozó kötelezettséget is.”

Sajnos mindig akadnak cinikus és saját népük életét és biztonságát a legkevésbé sem tisztelő politikai vezetők, akik semmilyen eszköz felhasználásától sem riadnak vissza. A lehetőség persze csábító, hiszen így „költség- és erőforrás kímélő módon” védhetőek meg bizonyos katonáinak minősülő célpontok, bízván az ellenfél jogtisztéletében. Így tett Szaddam Husszeín is az Öböl-háborúban és Milosevics is 1999. tavaszán. A szerb erők többször használták föl – vérlázító cinizmussal, és a nemzetközi jog szabályait igen súlyosan sértő módon – a koszovói otthonaikból elűzött albán menekülteket saját katonai objektumaik és mozgó konvojaik védelmére. Ennek volt például „köszönhető”, hogy a korišai jugoszláv katonai témaszpont bombázásakor több, mint ötven albán menekült is életét veszttette. Előfordult például az is, hogy a koszovói-albán határra érkező, menekültekkel zsúfolt vasúti szerelvényeket maguk a szerbek fordították vissza.⁹¹

Tragikus, hogy ilyenek megtörténhettek, ugyanakkor ugyancsak aggasztónak tartom a NATO reagálásait erre a problémára. Az említett korišai esetet követően például Ken Bacon, a Pentagon szóvivője azt nyilatkozta, hogy legalábba harmada, de lehet, hogy a fele a NATO légitámadások áldozatainak azért veszttették életüket, mert Milosevics „emberi pajzsai” voltak. Ez implikálja, hogy ismerték a körülményeket, ám úgy döntöttek, hogy a támadás lefolytatható, a civil áldozatok nagy száma Milosevics hibája, a NATO pedig „mossa kezeit” Ez úgyszintén jogsértés, a fentebb idézet 51. § (8.) figyelmen kívül hagyása. Sajnálatos módon ez tendenciózus jellegű, ugyanez volt a szövetségesek gondolatmenete az Öböl-háborúban is: „Polgári személyek halála mindig sajnálatos, ám elkerülhetetlen, ha a védekező fél megszegi a nemzetközi jogi kötelezettségeit. ...a polgári lakosság védelmével kapcsolatos felelősség egy jelentős része a védekező fél vállán nyugszik, úgy mint elköltetés, evakuálás, légvédelmi riadók, stb.”⁹² Az emberi pajzsok használata kétségtelenül nehéz dilemma elé állítja a támadó felet, de véleményem szerint itt az emberiség és a katonai szükségszerűség örök dilemmájában az előbbinek kell győzedelmeskednie.

1.3. „Konkrét és közvetlen katonai előny”

Az arányosság elve jegyzőkönyvi fogalmának újabb kulcsfontosságú eleme a „konkrét és közvetlen katonai előny” (*concrete and direct military advantage*). Ismét idézném a katonai célpont tárgyalásánál a katonai előny fogalmához fűzött fenntartást: „A támadástól várható katonai előny a támadásra, mint egészre vonatkozik, nem pedig annak elkülönült részeire.” Az ott írtak ide is vonatkoznak, a célja tehát itt is hasonló, vagyis a katonai előny fogalmának szélesebb kontextusba helyezésével, és így kitágításával szélesebbre szabni a támadó mozgásterét. Hiszen ha az arányosítást célpontról-célpontra végzik el, a katonai előnyt leszűkítve annak pusztán taktikai vonatkozásaira, akkor jóval kevesebb civil áldozat is aránytalannak, a támadás pedig így jogellenesnek tűnhet. Ezt az értelmezést csak a mondott fenntartás alapján tekinthetjük elfogadhatónak, a jegyzőkönyv szövege, a „konkrét és közvetlen” szavak használata, és az egész jegyzőkönyv szellemisége sokkal inkább a szűkítő értelmezést valószínűsítik. Ha pedig mégis a tágabb értelmezést fogadjuk el, akkor annak a polgári áldozatok fogalmára is vonatkoznia kéne, azt is „stratégiai kontextusban” kéne értelmezni, tekintetbe véve egy támadás hosszútávú hatásait is. (Gondolok itt például a kazettás bombák föl nem robbant almunícióira, vagy például környezeti károokra.) A jegyzőkönyv humanitárius megfontolások és katonai szükségszerűség közötti érzékeny egyensúlyában érzésem szerint súlyos aránytalanságot okoz, ha a polgári áldozatok fogalmát leszűkítve, a katonai előnyt pedig kitágítva értelmezzük.

2. AZ ARÁNYOSSÁG ELVÉNEK ALKALMAZÁSA

Az arányosság elvével igazából nem az a legnagyobb probléma, hogy létezik-e, vagy sem. Általánosan elfogadott, hogy része volt a nemzetközi szokásjognak már a jegyzőkönyvet megelőzően is, habár kétségtelenül nem volt ilyen precízen megfogalmazva.⁹³ Ahogy azt a brit delegáció fogalmazta mega konferencián: „[Az arányosság elve] hasznos kodifikációja annak az elgondolásnak, ami gyorsan vált általánosan elfogadottá az államok körében, mint a fegyveres konfliktusok jogának egyik alapvető elve.”⁹⁴ Még csak nem is a fogalmának meghatározása, ámbar, mint láttuk, az sem mindig egyértelmű. Ami az igazi probléma, sőt az egész humanitárius jog egyik legközpontibb problémája, az az arányosság elvének az alkalmazása.

Mi tehát az elv alkalmazásának a lényege? Első pillantásra tulajdonképpen egy egyenletről van szó, az egyik oldalon az adott katonai célpont lerombolásával, a másik oldalán pedig az ezzel együttjáró polgári áldozatok mennyiségével. Fogadjuk most el egy pillanatra ezt a megközelítést. A probléma kétoldalú, egyfelelől milyen tényezőket számítok be az egyik, illetve másik oldalon; másrészt: mi lesz az a közös mértékegység, amivel ezt a két teljességgel eltérő tényezőt összehasonlítom, hiszen ennek megtalálása nélkül az egyenlet megoldhatatlan. Az első kérdésen még a fogalmak tisztázása és pontos definiálása segíthet, a másodikon azonban aligha. Az egyetlen megoldás az lehet, ha minden számbavehető tényező mérlegelésével egyfajta relatív értékekkel próbálnánk az egyenlet két oldalát kifejezni. Azonban még mielőtt ezt megtenném, szeretném elvetni ezt az egész egyenlet típusú megközelítést.

Csak egyet lehet érteni Doswald-Beck-el, mikor kijelenti: „Lehetetlen meghatározni, hogy adott gyár X polgári személyt ér, és nevetséges az 51. és 57. cikkelyek illeténefele

értelmezése.”⁹⁵ Egy ilyen típusú összehasonlítás ellentétes lenne a humanitárius jog alapvető elveivel. Pontosan ezért vetették el a Konferencián az arányosság elvének első javasolt megfogalmazását, ami szinte ugyanolyan volt, mint a végül elfogadott, azzal a különbséggel, hogy a „meghaladni” (*excessive*) szó helyett a „nem arányos” (*not proportionate*) kifejezés szerepelt. Ilyen szempontból még az elv elnevezése is félrevezetőnek tűnhet. Minden emberi élet egyszeri és megismétehetetlen, míg minden létesítmény pótolható. Ebből a szempontból egyetlen gyár sem ér annyit *per se*, hogy lerombolása ártatlan emberi életet követeljen, sőt, nemhogy nem érhet annyit, így ebben a formában össze sem mérhető, tehát sem arányosságról, sem pedig aránytalanságról nem beszélhetünk.

Amiért mégis arányosság elvének nevezzük ezt a rendelkezést, az ugyanaz az összehasonlítás, ami a humanitárius jog szinte minden problémája mélyén megtalálható, vagyis a katonai szükségszerűség és az emberieségi megfontolások egyensúlya. Tehát az arányosság elvét helyesen megfogalmazva tehát, össze kell mérni egyrészt a katonai cél minél gyorsabb és hatékonyabb elérését, beleértve a saját áldozatok minimalizálását is, az ellenfél polgári lakosságának védelmével, az ő áldozataik minimalizálásával. Ebben az összehasonlításba kell belevenni az összes releváns tényezőt, ez adja az arányosság elvének komplexitását.

Milyen tényezőkről van itt szó?

- A célpont fontossága;
- az adott katonai helyzet diktálta sürgősség;
- milyen más lehetőségek állnak a támadó fél rendelkezésére az adott katonai célkitűzés elérésére (beleértve mind az eszközöket, mind a módszereket);
- a támadás várható pontosságát befolyásoló tényezők (időjárás, légvédelem, rendelkezésre álló információk pontossága, stb.);
- a polgári áldozatok számát befolyásoló speciális tényezők (pl.: emberi pajzs);
- a támadás várható hosszútávú következményei (pl.: környezeti hatások);
- kockázat a saját csapatokra nézve.⁹⁶

Részletesebben elemzve a fenti tényezőket az alábbiak jelenthető ki. Ha valamely célpont elpusztítása kulcsfontosságú a háború végkimenetele szempontjából, akkor nyilván nagyobb mennyiségű polgári áldozat tolerálható, mintha egy ugyanolyan célpontot, ugyanolyan körülmények között egy mellékes fontosságú hadszíntéren érne támadás.⁹⁷ Ugyanilyen döntő befolyással bírhat egy támadás időzítése is, hiszen elképzelhető, hogy egy adott célpont elpusztítása csak egy meghatározott időpontban jelent igazán komoly katonai előnyt, annak elmúltával jelentősége csökken, például egy hadianyagraktár tele kulcsfontosságú felszereléssel olyan célpont lehet, ami nagyobb mennyiségű civil áldozatot tesz elfogadhatóvá, mint ugyanaz a raktár akkor, mikor a felszerelést onnan már elszállították. Ellentmondásos ezzel kapcsolatban az előzetes figyelemztetés kötelezettsége, amelyet a jegyzőkönyv 57. § (2.) (c) mond ki:

„ c) ha a körülmények lehetővé teszik, hatékony előrejelzést kell adni olyan támadásokról, amelyek kihatással lehetnek a polgári lakosságra.”

Könnyen belátható, hogy amennyiben egy támadás esetén kulcsfontosságú az időzítés ahhoz, hogy a potenciális katonai előnyt teljes mértékben realizálni lehessen, úgy illúzórikus volna feltételezni, hogy a támadó fél erről lemondván előzetesen figyelmeztet

teti a kijelölt célpontot, minden jogi kötelezettsége ellenére, ami alól amúgy is remek kibúvót szolgáltat a „ha a körülmények lehetővé teszik” kifejezés.

Szintén tartalmaz rendelkezést a jegyzőkönyv arról, hogy mi a teendő, ha egy katonai cél elérésére több eltérő mód és eszköz is rendelkezésre áll:

„57. § (3.) Ha a hasonló katonai előny szerzését biztosító több katonai célpont között lehet választani, akkor azt a célpontot kell kiválasztani, amelynek megtámadása a legkevésbé veszélyezteti a polgári személyek életét és a polgári javakat.”

Ez is megkerülhetetlen szempont tehát egy támadás jogosságának mérlegelésekor.

Egyértelmű, hogy amikor megkíséreljük megbecsülni egy támadásnál a várható polgári áldozatokat, akkor nem tétélezhetünk fel ideális körülmények közötti találati pontosságot: esős idő, vagy sűrű köd; pontatlan információk a célpontról; a légvédelem technikai színvonala és hatékonysága; a használt fegyver rendes hibaszázaléka, és persze az emberi tényező mind-mind olyan faktorok, amelyek kihatással vannak a találati pontosságra, és így a „járulékos károk” mennyiségére is. Ugyancsak befolyásolhatják a polgári áldozatok számát bizonyos speciális tényezők, lehet ünnepnap, vagy piac egy városban, ami koncentrált embertömeget jelent, ezeket is tekintetbe kell venni. Amint-hogy nem felejtkezhetünk el arról sem, hogy járulékos károk nemcsak pusztán a háború során jelentenek problémát. Fontosak a hosszútávú hatások is, mind az emberi áldozatok (pl.: fel nem robbant kazettás bomba-almuníciók), mind a gazdasági, mind a környezetvédelmi, mind pedig a politikai következmények terén.⁹⁸ Ugyanakkor természetesen a támadó fél jogosult, sőt köteles abból a szempontból is megítélni lehetőségeit, hogy saját áldozatait minimalizálhassa. Feltehető úgy is a kérdés, hogy milyen méretű kockázatnak köteles kitenni egy katonai vezető a csapatait, annak érdekében, hogy minimalizálja az ellenfél veszteségeit?⁹⁹

Ennyi releváns tényező mellett megemlítenék egy olyat is, amelyet viszont nem csak, hogy nem kell, egyenesen tilos mérlegelni, ez pedig az ellenfél magatartása. Fentebb már idéztem az 57 § 8. bekezdését a megtorlások tilalmáról, akkor az emberi pajzsok vonatkozásában, azonban a tilalom természetesen általános. Semmilyen, a humanitárius jog mégoly fontos alapelveit megsértő támadás, sem jogosíthatja fel a másik felet arra, hogy maga is hasonló eszközökhöz folyamodjon. Nagyon sajnálatos, hogy ez a rendelkezés pont azt a felet hozza hátrányba, amely erkölcsösebben viselkedik, azonban pont ez a tényező az, amiből ezt a morális legitimitást nyeri, ezért ezt a hátrányt minden magát humánus elveket követőnek valló államnak fel kell vállalnia.

Ez a lista természetszerűleg nem tartható kimerítő jellegűnek, nyilván sok más befolyásoló tényezőt meg lehet itt még nevezni. Azonban véleményem szerint tartalmazza mindazokat a kulcsfontosságú faktorokat, amelyeket feltétlenül számba kell venni, ha egy támadást az arányosság elvének komplex mércéje alapján kívánunk megítélni. A következő részben ezen szempontok alapján vizsgálnám meg a NATO légitámadásait is.

3. AZ ARÁNYOSSÁG ELVÉNEK ALKALMAZÁSA A NATO LÉGI HADMŰVELETE SO-RÁN

A Brit Királyi Légierőnek már nyugállományba vonult főtisztje, R. A. Mason altábornagy, a következőt nyilatkozta a NATO légi hadműveletéről: „[a háború menetel]... azt a benyomást keltette a világnak, hogy egy humanitárius okból vívott háborúnak elkerülhetetlen és elfogadható velejárója a polgári áldozatok egy bizonyos mennyisége, ugyanakkor ez nem igaz a hivatásos és képzett repülőszemélyzetre.”¹⁰⁰ Hasonlóan keserű iróniával jelenti ki Egorov: „Így tehát, bárki, aki ezt a konfliktust az „első áldozatok nélküli hábo-

rú”-nak nevezi, kénytelen egy meglehetősen nagy fenntartással élni.” Sőt, már leplezetlen NATO-ellenességgel teszi hozzá, hogy: „Levonhatjuk a vitathatatlan következtetést, a modern technika diadala magával vonja a politikusok erkölcsi szintjének romlását.”¹⁰¹ Kemény szavak ezek, ám nem teljesen megalapozatlanok. Kétségtelen, hogy a katonai szükségszerűség és a humanitárius megfontolások ellentétében a NATO jóval többször hajlott az előbbi, mint az utóbbi felé. Az alábbiakban egy-két konkrét példa kerül bemutatásra.

1999. április 12-én, a déli órákban, egy utasokat szállító menetrend szerint vasúti szerelvény haladt át a Dél-Szerbiában található gredelicai vasúti hídon, amikor is a hidat egy NATO-repülőgép bombázni kezdte. A híd megsemmisült, és legalább 12 (de a Human Rights Watch becslései szerint 20) polgári személy életét vesztette.¹⁰² A másnapi sajtótájékoztatón Clark tábornok sajnálkozását fejezte ki az eset miatt, és kifejtette, hogy a támadás kítűzőt célpontja a híd volt, ami kulcsfontosságú része a szerb közlekedési útvonalaknak, egyúttal kijelentette, hogy a pilóta több mérföld távolságról indította el rakétáit, ahonnan még nem látta a közeledő vonatot, és ez okozta a balesetet. Már ez is vitatható lenne, a tragédiát azonban tetőzte, hogy az első rakéta becsapódása után a pilóta még egy kört tett, és miután úgy ítélte meg, hogy a híd még nem semmisült meg teljesen, egy újabb töltetet is útjára indított, ami ugyancsak a hídba és a vonatba csapódott. Erre Clark tábornok azt a magyarázatot adta, hogy a pilóta parancsa az volt, hogy semmisítse meg a hidat, tehát rákényszerült egy újabb rakéta felhasználására, de igyekezte a híd másik felét megcélozni.¹⁰³ Ez a támadás megsértette a humanitárius jogot. Egrészt már a támadás tervezésénél nem volt meg a szükséges körültekintés, hiszen egy menetrendszerinti járat felbukkanására igazán számítani lehet. Megsértette azonban az arányosság elvét is. Amennyiben a pilóta már az első rakéta elengedésekor észlelte a vonatot, úgy igen súlyos sérelemről van szó, hiszen a kítűzött katonai célt, ami a híd megsemmisítése volt, és ami egyébként teljesen legitím, polgári áldozatok nélkül is el lehetett volna érni, és a helyzet semmiképpen sem volt olyan sürgősnek nevezhető, ami pár perces késedelmet lehetetlenné tett volna. Amennyiben a pilóta ténylegesen csak már az első támadás becsapódása után észlelte a vonatot, úgy is megsértette az arányosság elvét a második rakéta elengedésével, ugyanis ekkor már tisztában kellett, hogy legyen a támadás várható polgári áldozataival, amelyek ily módon vitathatatlanul meghaladták a várható katonai előnyt.

Sajnos a gredelicai egyáltalán nem tekinthető elszigetelt esnek, megdőbbszerűen hasonló eset történt május 1-én Luzhanë mellett. Itt is egy híd volt a kijelölt célpont, mintegy 20 kilométernyi távolságra Prištinától, csak itt vonat helyett egy busz – a Niš és Priština közötti menetrendszerinti járat – bukkant fel „hirtelen” és vált a bombatámadás áldozatává. Az áldozatok pontos száma nem ismert, a Tanjug, a jugoszláv hivatalos hírügynökség mindenesetre – valószínűleg túlzóan – negyvenre becsüli.¹⁰⁴ A NATO hivatalos magyarázata is hasonló volt, tehát a pilóta nem látta a közeledő buszt, a célzással foglalkozott, amikor meglátta végül, addigra a bomba már úton volt, a polgári áldozatok pedig sajnálatosak. Mindkét esetben levonható a tanulság, bár a kulcsfontosságú vasúti és közúti útvonalak kétségtelenül katonai célpontok, mégis különös körültekintéssel kell eljárni a támadó félnek, hiszen – éppen azért mert kulcsfontosságúak – a polgári lakosság is rendszeresen használja. Ezért elvárható, hogy a támadást ne a legforgalmasabb déli órákra időzítsék, mikor a forgalom a legnagyobb, és szintén elvárható, hogy a menetrend szerint közlekedő járatokkal kalkuláljanak a támadás időzítésekor. Ez elmondható lett volna a gredelicai esetén is, ami miatt Luzhanë különös figyelmet érdemel, az Freytag ezredesnek egy a sajtókonferencián mondott mondata: „... nem a busz volt a célpont, ahogy korábban a vonat sem. Mi a hidakat célozzuk, és biztos vagyok benne, hogy a szerb hatóságok ismerik ezeknek a hidaknak a kulcsfontosságú szerepét a közlekedési útvonalaikban, és amikor engedélyezik a polgári lakosságnak, hogy használja ezeket, akkor nagyon sok saját állampolgárunk életét kockáztatják.”¹⁰⁵ [kiemelés tőlem – K.Á.] Nagyon röviden fogalmazva: ez gyökeres félreértése a humanitárius jognak. Kétségtelen, hogy a védekező felet is terhelik bizonyos kötelezettségek a polgári lakosság védelme céljából. Ezt a jegyzőkönyv 58. cikke szabályozza:

„Az összeütköző Felek kötelesek a lehető legnagyobb mértékben:

- a) törekedni – a Negyedik Egyezmény 49. cikkének érintetlenül hagyásával – arra, hogy a katonai célpontok környékéről eltávolítsák az ellenőrzésük alatt levő polgári lakosságot, polgári személyeket és javakat;
- b) elkerülni, hogy sűrűn lakott területeken vagy azok közelében katonai célpontokat létesítsenek;
- c) egyéb szükséges óvintézkedéssel védelmezni az ellenőrzésük alatt levő polgári lakosságot, polgári személyeket és javakat a harctevékenységgel járó veszélyektől.”

Ezek nagyon fontos rendelkezések, és az is tény, hogy Milosevics rendszeresen figyelmen kívül hagyta őket (lásd például az emberi pajzsról elmondottakat). Azonban ezeket semmiképpen sem lehet olyan kiterjesztően értelmezni, hogy az magába foglalná a legfontosabb közlekedési útvonalak elzárását a polgári lakosságtól, mert azok támadások célpontjai lehetnek. Ilyen esetekben egyértelműen a támadó kötelessége, hogy a támadást úgy hajtsa végre, hogy az ne sértse meg a humanitárius jog szabályait, így például az arányosság elvét. (Sajnálatos, hogy a NATO ezek szerint nem ismerte el (illetve fel), hogy egy ilyen típusú fegyveres konfliktusban a támadó felet több kötelezettség terheli, mint a védekezőt, egyszerűen azért, mert neki van inkább módjában elkerülni azt, hogy a fegyveres konfliktus a polgári lakosságra nézve aránytalanul sok áldozattal járjon. Úgy tűnik, ez is tendenciózus, ugyanis az amerikaiak is így vélekedtek az Öböl-háborúban. Más rendelkezés – az 52. § (3.), vagyis a polgári lakosság védelmére szolgáló vélelem, kapcsán –, de ugyanezen mentalitással, szinte már sértődötten áll a Kongresszusnak írt beszámolóban, hogy: „Ezzel áttevődik a célpont rendelkezése meghatározásának felelőssége arról a félről, aki bírtokában van az információknak, arra, aki nincs, vagyis a védekezőről a támadóra.”¹⁰⁶ Nos, erre nem lehet mást mondani, mint, hogy ez a jogszabály által előírt kötelezettség, lehet szeretni, vagy nem szeretni, ám betartani kötelező.)

A NATO légi hadműveletének elemzésekor megkerülhetetlen kötelesség néhány szót szólni a már-már szállóigévé lett „tizenötezer láb repülési magasság”-ról. Ezt egyértelmű óvatossági okokból alkalmazták, hogy az elképzelhető minimumon, vagy még inkább az alatt, tartsák a saját veszteségeket, vállalván, hogy a támadások esetleg nem lesznek maximális hatékonyságúak. Minden politikus, és különösen amerikai politikus, rémálma a katonai támaszpontokra visszaérkező, a csillagos-sávós lobogóval letakart koporsók tévéálmások által világba sugárzott képe. A döntéshozók szándéka egyértelmű volt: ezt el kell kerülni. Mindenáron. Alapvetően ez természetesen minden hadvezetésnek jogában áll eldönteni, hiszen végülis az ő dolguk a ROE (*Rules of Engagement* – „A bevetés szabályai”) meghatározása. Sem szándékom, sem tudásom nem teszi lehetővé, hogy a repülési magasságot a katonai hatékonyság szempontjából elemezzem. Egy dolog azonban biztos, és ezt az ismertetett két eset is mutatja, ez a repülési magasság nem tette lehetővé, hogy az előre nem látott, mert nem látható, változásokat a támadás megkezdésekor észleljék, és, ha ez valami – például civilek felbukkanása – indokolja, megtegyék a megfelelő óvintézkedéseket, például elhasszák, vagy felfüggeszék a támadást. Emiatt sok támadás jóval több polgári áldozattal járt, mint az feltétlenül szükséges lett volna. Kétségtelen, hogy saját áldozat viszont nem volt, és ez is elsőrendű kötelezettsége minden hadvezetésnek. Azonban hadd idézzem a brit hadsereg jogi ügyosztályának volt igazgatóját, A.P.V. Rogers-t: „A katonai szükségszerűség nem helyezhető mindig előtérbe az emberességi megfontolásokkal szemben. A polgári lakosság védelme érdekében, a katonák kénytelenek elfogadni némi kockázatot saját maguk számára is.”¹⁰⁷ A NATO minden bizonnyal más véleményen volt...

Ugyanez a helyzet az előzetes figyelmeztetés kötelezettségével is. Az Amnesty International arról számol be, meg nem nevezett NATO tisztviselők tájékoztatása alapján, hogy az általános irányelv ezen figyelmeztetések mellőzése volt, annak érdekében, hogy ne sodorják veszélybe a támadó repülőgépek legénységét.¹⁰⁸ Ez persze érthető, ám nehezen magyarázható, hogy miért maradtak el a figyelmeztetések a legénység nélküli robotrepülőgépek esetében is...

Összefoglalásképpen azt mondhatjuk, hogy a NATO az arányosság elvének vonatkozásában már korántsem tartotta annyira szem előtt a humanitárius jog szabályait. Azonban érdekes módon az emberességi megfontolásokat nem a katonai, hanem sokkal inkább a politikai szükségszerűség oltárán áldozta fel. Egy ilyen többhónapos és folyamatos légiháborúban katonailag elfogadható lett volna egy alacsony szintű embervesztés, a nagyobb hatékonyság érdekében. A legfőbb döntéshozók azonban más szempontokat tartottak szem előtt.

V. KONKLÚZIÓ

Századunk egyik legnagyobb nemzetközi jogásza, a Nemzetközi Bíróság néhai bírāja, Hersch Lauterpacht írta egyszer: „Ha a nemzetközi jog, bizonyos mértékig, a jog határvonalán helyezkedik el, úgy, sőt, talán még inkább, a fegyveres konfliktusok joga a nemzetközi jog külső határán található.”¹⁰⁹ Való igaz, hogy szinte minden szabálya vitatott megítélésű, gyakran már az alapfogalmakban sincsen megegyezés. Való igaz,

hogy olyan dilemmákat vet fel, amelyek szinte feloldhatatlanok. Ámde az is igaz, hogy kevés olyan területe van a nemzetközi jognak, amely ennyire kötődne az alapvető emberi és emberiességi értékekhez. Sajnos kénytelenek vagyunk beletörődni abba, hogy kevés állandóbb eleme van az emberi történelemnek, mint a fegyveres konfliktusok. Abba viszont nem vagyunk kénytelenek beletörődni, és nem is törődhetünk bele, hogy ezek ártatlan civilek ezreinek és tízezeinek az életét követeljük. Ezért van szükség hatékony jogi szabályozásra a polgári lakosság védelme érdekében.

A jegyzőkönyv vonatkozó rendelkezései alapvetően – a részletezett kritikákkal együtt – alkalmasak ennek a szerepnek a betöltésére, amennyiben a résztvevő felekben megvan az akarat a rendelkezések betartására. Sajnos ez nem mindig van így, még egy 19 demokratikus országból álló katonai szövetség esetében sem. Az összkép azonban a NATO-ra nézve kedvező: bár történtek súlyos jogsértések is, nem ezek voltak a jellemzők. Kétségtelenül megvolt a törekvés a polgári áldozatok minimalizálására. Csak egy tendencia tűnik igazán aggasztónak: a katonai szükségszerűség – humanitárius megfontolások egyenletet a politikai szükségszerűség egyre fontosabb fogalma felborítani látszik. Ha nem történik – és miért történne – alapvető változás, akkor ez a háborús „zéro-tolerancia” elv súlyos veszélyeket jelent a polgári lakosságra nézve, hiszen egy politikus számára – aki végső soron a civil kontroll elvéből kifolyólag a fontosabb katonai műveleteket jóváhagyja – sokkal elfogadhatóbb az ő feláldozásuk, a saját csapatok – jelen kontextusban saját választópolgárok, illetve választópolgárok barátai, rokonai – helyett. A professzionális hadseregek korában a polgári lakosság – kombattánsok közötti kockázat-megosztást nem az utóbbiak javára kéne torzítani.

Köszönetnyilvánítás

A szerző köszönetet mond Fabók Zoltánnak, Marosi Zoltánnak és Stephane Hankinsnek a tanácsokért, javaslatokért és az inspiráló gondolatokért. Hozzájárulásuk óriási segítséget jelentett ezen dolgozat megírásában.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Aldrich, George H.: Prospects for United States Ratification of Additional Protocol I to the Geneva Conventions. *AJIL* No. 85., 1991.
- Amnesty International: „Collateral Damage” or Unlawful Killings, Violations of the Laws of War by NATO during Operation Allied Force, 2000. Június.
- Bernhardt, Rudolf: Customary International Law. *EPIL* I. kötet 898.
- Burger, James A.: International humanitarian law and the Kosovo crisis: Lessons learned or to be learned. *International Review of the Red Cross*. No. 837. 129-145.
- Commentary on the Additional Protocols of 8 June, 1977 to the Geneva Conventions of 12 August, 1949. Szerk.: Yves Sandoz et al., Genf, 1987.
- Conduct of the Persian Gulf War – Department of Defense Final Report to Congress, Appendix O.: The role of the law of war, 1992. április
- Cordesman, Anthony H.: *The Lessons and Non-Lessons of the Air and Missile Campaign in Kosovo*. 36. Forrás: www.csis.org
- Doswald-Beck, Louise: The Value of the 1977 Geneva Protocols for the Protection of Civilians. = *Armed Conflict and the New Law – Aspects of the 1977 Geneva Protocols and the 1981 Weapons Convention*. Szerk.: Michael A. Meyer, London, 1989. 137-172.
- Egorov, Szergej Alekszejevics: The Kosovo Crisis and the Law of Armed Conflicts. *International Review of the Red Cross*. No. 837. 183-192.
- Fenrick, William J.: Attacking the enemy as a punishable offense. *DJCL*, 1997. Tavasz, 539-571.

- Gail Gardam, Judith: Proportionality. *AJIL*, 1995. július. 393-410.
- Gasser, Hans-Peter: *International Humanitarian Law- An Introduction*. The International Red Cross and Red Crescent Movement, Geneva 1993.
- Gasser, Hans-Peter: For better protection of the natural environment = Armed Conflict: A Proposal for Action. *AJIL* No. 89., 1995., 637-644.
- Greenwood, Christopher: Customary law status of the 1977 Additional Protocols = *Humanitarian Law of Armed Conflict – Challenges Ahead*. (szerk.: Astrid J.M. Delissen és Gerard J. Tanja), Martinus Nijhoff Publishers 1991., 93-115.
- Hali, S.M.: Media Imperialism. *Defence Journal*. 2000. június. Forrás: <http://www.defencejournal.com/2000/june/imperialism.htm>
- Human Rights Watch <http://www.hrw.org/wordreport99/arms/index.htm>.
- Joint Statement on the Kosovo After Action Review .Az USA védelmi miniszterének, William Cohennek, és a Vezérkari Főnökök Egyesített Tanácsa elnökének, Henry Shelton tábornoknak a közös beszámolója a Kongresszusnak./ Forrás: <http://www.defenselink.mil>
- Juhász József [et al.]: *Koszovó – Egy válság anatómiája*. Osiris, 2000.
- Kalshoven, Frits: *Constraints on the waging of war*. Genf, 1987.
- Kosovo one year on Achievement and Challenge, Conduct of the War. Forrás: <http://www.nato.int/kosovo/repo2000/conduct.htm>
- Lamm Vanda: *A Nemzetközi Bíróság ítéletei és tanácsadó véleményei*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1995.
- National Implementation of International Humanitarian Law*. Szerk.: Michael Bothe, Peter Macalister-Smith és Thomas Kurzidem, Martinus Nijhoff Publishers, 1990.
- NATO's Role in Relation to Kosovo <http://www.nato.int/docu/facts/2000/kosovo.htm>
- Rogers, A.P.V.: Zero-casualty Warfare. *International Review of the Red Cross*, No. 837. 165-181.
- Rogers, A.P.V.: Conduct of Combat and Risks run by the civilian population. *Military Law and Law of War Review*. 1982.
- Rowe, Peter: Kosovo 1999: The Air Campaign – Have the provisions of Additional Protocol I. withstood the test. *International Review of the Red Cross*. No. 837. 147-164.
- Schlögel, Anton: Geneva Red Cross Conventions and Protocols. *EPIL* II. kötet pp. 537-541.

Rövidítések Jegyzéke

- AJIL = American Journal of International Law
- Commentary = Commentary on the Additional Protocols of 8 June, 1977 to the Geneva Conventions of 12 August, 1949, eds.: Yves Sandoz et al., Genf, 1987.
- DJCIL = Duke Journal of Comparative and International Law
- EPIL = Encyclopaedia of Public International Law (ed.: R. Bernhardt)
- ICRC = International Committee of the Red Cross (A Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága)
- Jegyzőkönyv = Az 1949. augusztus 12-én Genfben kötött Egyezményeket kiegészítő és a nemzetközi fegyveres összeütközések áldozatainak védelméről szóló, Genfben 1977. június 8-án kelt I. jegyzőkönyv.
- Konferencia = Az 1974-77-es Diplomáciai Konferencia a Fegyveres Konfliktusokban alkalmazható Nemzetközi Humanitárius Jog Megerősítéséről és Fejlesztéséről.

JEGYZETEK

- ¹ Henry Stimson, az USA külügyminisztere, a hiroszimai atombomba ledobását megindokló nyilatkozatában
- ² Magyarországon a kettőt egységesen hirdette ki az 1989. évi 20. törvényerejű rendelet.

- ³ Bár a IV. Egyezménybe belekerültek bizonyos rendelkezések a polgári lakosság védelmére is, ami nagy újdonság volt, hiszen addig ilyen típusú szabályok csak a különböző Hágai Egyezményekben voltak szétszórtnan találhatóak. – ANTON SCHLÖGEL: Geneva Red Cross Conventions and Protocols in: EPIL II. kötet p. 537.
- ⁴ Commentary, p. 583.
- ⁵ Hans-Peter Gasser: International Humanitarian Law - An Introduction, The International Red Cross and Red Crescent Movement, Geneva 1993., p. 50.
- ⁶ James A. Burger: International humanitarian law and the Kosovo crisis: Lessons learned or to be learned, in: International Review of the Red Cross, No. 837., p. 129.
- ⁷ Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field („Lieber Code”). 1863. április 24., 14. cikkely.
- ⁸ M. Greenspan: The modern law of land warfare, Berkeley, 1959., pp. 313-314.
- ⁹ Commentary, p. 391.
- ¹⁰ W. Downey: The Law of War and Military Necessity in: AJIL 1953., p. 254.
- ¹¹ Commentary, p. 681.
- ¹² A.P.V. Rogers: Zero-casualty Warfare, in: International Review of the Red Cross, No. 837., p. 175.
- ¹³ *Ibid.* p. 168.
- ¹⁴ *Ibid.* p. 167.
- ¹⁵ Koszovó esetét részletesen elemzi ebből a szempontból Juhász József [et al.]: *Koszovó – Egy válság anatómiája*. Osiris, 2000. 252-293.
- ¹⁶ Részletesen elemzi Judith Gail Gardam: *Proportionality*, in *AJIL*. 1995. július. 393-413.
- ¹⁷ Az Észak-Atlanti Tanács nyilatkozata 1999 április 12-én. Forrás: <http://www.nato.int/kosovo/repo2000/aims.htm>
- ¹⁸ Joint Statement on the Kosovo After Action Review /Az USA védelmi miniszterének, William Cohennek, és a Vezérkari Főnökök Egyesített Tanácsa elnökének, Henry Shelton tábornoknak a közös beszámolója a Kongresszusnak./ Forrás: <http://www.defenselink.mil>
- ¹⁹ Lásd például: Conduct of the Persian Gulf War, p. 15.
- ²⁰ A humanitárius intervenció fogalmának elemzéséhez lásd Juhász József [et al.]: id. mű, 256-261.
- ²¹ Szergej Alekszejevics Egorov: The Kosovo Crisis and the Law of Armed Conflicts. *International Review of the Red Cross*. No. 837., 189.
- ²² Commentary, 638.
- ²³ Részletesen ismertet ilyen próbálkozásokat Louise Doswald-Beck: The Value of the 1977 Geneva Protocols for the Protection of Civilians = *Armed Conflict and the New Law – Aspects of the 1977 Geneva Protocols and the 1981 Weapons Convention*. Szerk.: Michael A. Meyer, London, 1989. 144-149.
- ²⁴ „IX. Hague Convention Concerning Bombardment by Naval Forces in Times of War”, 1. és 2. cikkekelyek.
- ²⁵ „Rules concerning the Control of Wireless Telegraphy in Time of War and Air Warfare. Drafted by a Commission of Jurists at the Hague, December 1922 - February 1923.”, 24. cikkely.
- ²⁶ „ICRC Draft Rules for the Limitations of Dangers incurred by the Civilian Population in Time of War”, 7. § (2).
- ²⁷ Commentary, 638.
- ²⁸ Frits Kalshoven: *Constraints on the waging of war*. Genf, 1987. 90.
- ²⁹ Commentary, 394.
- ³⁰ Amnesty International: „Collateral Damage” or Unlawful Killings, Violations of the Laws of War by NATO during Operation Allied Force, 2000. június. 54.
- ³¹ Conduct of the Persian Gulf War. 14.
- ³² Commentary, p. 636.
- ³³ Commentary, p. 637.
- ³⁴ Peter Rowe: Kosovo 1999: The Air Campaign – Have the provisions of Additional Protocol I. withstood the test, in: International Review of the Red Cross, No. 837., p. 150.
- ³⁵ Conduct of the Persian Gulf War, p. 10.
- ³⁶ Doswald-Beck, id. mű, p. 155.
- ³⁷ Conduct of the Persian Gulf War, p. 11.
- ³⁸ James A. Burger, id. mű, p. 133.
- ³⁹ James A. Burger, id. mű, p. 140.

- ⁴⁰ Greg Bagwell: Precision Weapons, in: RAF Air Power Review, 1999 Tavasz, p. 8.
- ⁴¹ Kosovo one year on – Achievement and Challenge, Conduct of the War. Forrás: <http://www.nato.int/kosovo/repo2000/conduct.htm>
- ⁴² Amnesty International, p. 38.
- ⁴³ NATO sajtótájékoztató 1999 április 23. Forrás: www.nato.int
- ⁴⁴ Conduct of the Persian Gulf War, p. 11.
- ⁴⁵ Robin Cook tett ilyen kijelentést a Lordok Háza előtti felszólalásában. Idézi: Rowe, id. mű, p. 152.
- ⁴⁶ Anthony H. Cordesman: The Lessons and Non-Lessons of the Air and Missile Campaign in Kosovo, p. 36. Forrás: www.csis.org
- ⁴⁷ Moral Combat – NATO at War, a BBC 2000. március 12.-i adása.
- ⁴⁸ Stefan Oeter: Methods and Means of Combat in: Handbook of Humanitarian Law, szerk.: Dieter Fleck, Oxford University Press, 1995.
- ⁴⁹ SM Hali: Media Imperialism in: Defence Journal, 2000. június. Forrás: <http://www.defencejournal.com/2000/june/imperialism.htm>
- ⁵⁰ Amnesty International, p. 39.
- ⁵¹ Kalshoven, id. mű, p. 90.
- ⁵² Commentary, p. 638.
- ⁵³ Conduct of the Persian Gulf War, p. 9.
- ⁵⁴ Burger, id. mű, p. 132.
- ⁵⁵ Kosovo one year on – Achievement and Challenge, Conduct of the War. Forrás: <http://www.nato.int/kosovo/repo2000/aims.htm>
- ⁵⁶ Joint Statement on the Kosovo After Action Review
- ⁵⁷ Kosovo one year on – Achievement and Challenge, Conduct of the War. Forrás: <http://www.nato.int/kosovo/repo2000/conduct.htm>
- ⁵⁸ Juhász [et al.]: id. mű, p. 311.
- ⁵⁹ 1977. május 18. 1108 UNTS 151.
- ⁶⁰ Commentary, p. 417.
- ⁶¹ Conduct of the Persian Gulf War, p. 27.
- ⁶² UN Doc. A/CONF.151/5/Rev.1.
- ⁶³ Hans-Peter Gasser: For better protection of the natural environment in Armed Conflict: A Proposal for Action, in: AJIL No. 89., 1995., p. 639.
- ⁶⁴ Határozat a Környezet Védelméről Fegyveres Konfliktusokban, UN GA Res. 47/37, 1992. november 25.
- ⁶⁵ UN Doc. A/49/323 1994.
- ⁶⁶ Yugoslavia vs. United States of America et al., Application instituting proceedings in the Registry of the Court on 29 April 1999, concerning the legality of use of force, Forrás: www.ijc-cji.org.
- ⁶⁷ Egorov, id. mű, p. 187.
- ⁶⁸ Commentary, p. 667.
- ⁶⁹ George H. Aldrich: Prospects for United States Ratification of Additional Protocol I to the Geneva Conventions, in: AJIL No. 85., 1991.
- ⁷⁰ Kalshoven, id. mű, p. 90.
- ⁷¹ A.P.V. Rogers, id. mű, p. 168.
- ⁷² NATO's Role in Relation to Kosovo, <http://www.nato.int/docu/facts/2000/kosovo.htm>.
- ⁷³ Joint Statement on the Kosovo After Action Review
- ⁷⁴ Burger, id. mű, p. 132.
- ⁷⁵ Cordesman, id. mű, p. 21. Féltreértés ne essék, ez egy magas arány. Összehasonlításképpen ugyanez a szám az Öböl-háborúban 8 % volt.
- ⁷⁶ Cordesman, id. mű, p. 210., valamint Juhász [et al.]: id. mű, p. 314.
- ⁷⁷ NATO Sajtótájékoztató, 1999. május 15. Forrás: www.nato.int
- ⁷⁸ Amnesty International, p. 17, a Vöröskeresztre nézve lásd: Commentary, p. 409, a Human Rights Watch-ra pedig: <http://www.hrw.org/wordreport99/arms/index.htm>
- ⁷⁹ <http://www.hrw.org/wordreport99/arms/index.htm>
- ⁸⁰ Ingrid Deter de Lupis: The Law of War, Cambridge University Press, 1987., p. 183.

- ⁸¹ Stuart Maslen: Relevance of the Convention on the rights of the child to children in armed conflict, in: *Transnational Law & Contemporary Problems*, Ősz, 1996, p. 340.
- ⁸² Commentary, p. 409.
- ⁸³ Amnesty International, p. 17.
- ⁸⁴ NATO sajtókonferencia, 1999. május 2. Forrás: www.nato.int.
- ⁸⁵ Legalábbis ez az Amnesty International becslése. A jugoszláv hatóságok az áldozatok számát ennél jóval magasabbra teszik.
- ⁸⁶ Juhász [et al.]: id. mű, p. 317.
- ⁸⁷ Judith Gail Gardam: Proportionality in: *AJIL* No. 87., 1993., p. 394.
- ⁸⁸ US Air Force Pamphlet 14-210. 1998. február
- ⁸⁹ Burger, id. mű, p. 131.
- ⁹⁰ Kalshoven, id. mű, p. 92.
- ⁹¹ Juhász [et al.]: id. mű, p. 306.
- ⁹² Conduct of the Persian Gulf War, p. 13.
- ⁹³ Greenwood id. mű, p. 105.
- ⁹⁴ A konferencia hivatalos iratai, forrásszám: VI. O.R.169. (1974-77)
- ⁹⁵ Doswald-Beck, id. mű, p. 156.
- ⁹⁶ Mëshogy csoportosítja a tényezőket A.P.V.Rogers, id. mű, p. 173., GAIL GARDAM, id. mű, p. 409-410., valamint William J. Fenrick: Attacking the enemy as a punishable offense in: *DJIL*, 1997. Tavasz, p. 546.
- ⁹⁷ Doswald-Beck, id. mű, p. 156.
- ⁹⁸ Cordesman, id. mű, p. 73.
- ⁹⁹ Fenrick, id. mű, p. 545.
- ¹⁰⁰ Idézi: James A. Kitfield: Another look at the Air War that was, in: *Air Force Magazine*, 1999. október.
- ¹⁰¹ Egorov, id. mű, p. 191.
- ¹⁰² Amnesty International, p. 27.
- ¹⁰³ NATO sajtókonferencia, 1999. április 13. Forrás: www.nato.int
- ¹⁰⁴ Amnesty International, p. 44.
- ¹⁰⁵ NATO sajtókonferencia, 1999. május 2. Forrás: www.nato.int
- ¹⁰⁶ Conduct of the Persian Gulf War, p. 15.
- ¹⁰⁷ A.P.V. Rogers: Conduct of Combat and Risks run by the civilian population in: *Military Law and Law of War Review* 1982. p. 310.
- ¹⁰⁸ Amnesty International, p. 16.
- ¹⁰⁹ Hersch Lauterpacht: The problem of the Revision of the Law of War, in: *BYIL*, 1952., p. 373.